

Missionaire vorming en onderwijs op de schop? Een zoektocht naar nieuwe wegen in Oost-Europa

Zesde Hendrik Kraemer Lezing
8 juni 2018
Protestantse Theologische Universiteit
Amsterdam

Prof. Dr. Anne-Marie Kool
Directeur Osijek Institute for Mission Studies,
Hoogleraar Missiologie Evangelical Theological Seminary, Osijek

Working Paper

Inleiding

"De Coolsingel gaat op de schop"

"De Coolsingel gaat op de schop." Het nieuws zal u vast niet ontgaan zijn. Twee maanden geleden is de renovatie van het hart van Rotterdam begonnen. De oostkant van de Coolsingel, aan de kant van het Stadhuis wordt als eerste aangepakt. "Niet in één keer, maar in kleine fases." In 2019 volgt de kant van de Lijnbaan, de westkant. Het is de bedoeling dat de Coolsingel een aantrekkelijke boulevard wordt voor alle Rotterdammers. Auto's gaan aan de oostkant rijden, Er komt een brede wandel- en fietspromenade aan de westkant, en de tram blijft op dezelfde plek. Voor de komende 3.5 jaar gaat de Coolsingel op de schop.

Er is heel wat over te doen geweest. Eerst zou de Lijnbaan die ten westen van de Coolsingel ligt, aangepakt worden. Maar in 2009 kopten de kranten: "Lijnbaan voorlopig niet op de schop". De Lijnbaan is het hart van de Rotterdamse binnenstad, die in 1953 geopend werd als "eerste autovrije winkelstraat van Nederland en een symbool is van de wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog". Vanuit de hele wereld kwamen mensen kijken naar dit winkelgebied met zijn bijzondere expeditiestraten.

Wat was er aan de hand? Het plan van een wethouder werd voorlopig stil gelegd, zodat een brede discussie zou kunnen plaatsvinden over de toekomst van de Lijnbaan om vervolgens varianten tegen elkaar af te wegen. Kennelijk had dat overleg nog niet plaatsgevonden. Maar het bleek dat de Rotterdamse politiek fel tegenstander is van het plan, vooral omdat twee flats tegen de vlakke dreigden te gaan. Bewoners verzetten zich daar van meet af aan massaal tegen. De wethouder wilde nu bekijken of de flats behouden kunnen blijven. Na vier jaar, in 2013 bleek dit plan van de renovatie van het winkelgebied van de Lijnbaan op een debacle te zijn uitgelopen. Echter, twee jaar later komt een nieuw plan van de complete herinrichting van de Coolsingel tot wandel- en fietspromenade op tafel.

Dus, er wordt een plan gemaakt om de Lijnbaan, een symbool van de wederopbouw van Rotterdam, op de schop te nemen, dat stuit op felle weerstand bij belanghebbenden, waarna een langdurig proces van overleg wordt in gang gezet, dat er uiteindelijk toe leidt dat niet de Lijnbaan, maar de oostelijker gelegen Coolsingel, een belangrijke verkeersader, op de schop gaat. Gebeurt er dan niets met de Lijnbaan? Jawel, die wordt in oude luister hersteld, de luifels worden gerenoveerd.¹

---

¹ Zie ook: <https://indebuurt.nl/rotterdam/gemeente/de-coolsingel-op-de-schop-dit-moet-je-allemaal-weten~45830/>,

De uitdrukking “op de schop gaan” betekent zoveel als 'bewerkt worden, onderzocht worden, opnieuw ingericht worden, veranderd worden, gerenoveerd worden', etc. Op de schop gaan heeft in elk geval niet de betekenis 'failliet gaan'. De hedendaagse woordenboeken noemen als voorbeeldzinnen onder meer 'De hele buurt gaat op de schop'. Iemand suggereerde recentelijk zelfs: "Het wordt tijd dat de Nederlandse kerken op de schop gaan".² Het gaat om een geleidelijk veranderingsproces, om de veranderende behoeften beter te laten aansluiten bij de realiteit. Daartoe zijn veel gesprekken met belanghebbenden nodig.

Ik kan me zo voorstellen dat er heel wat kopjes koffie door zijn gegaan in Rotterdam...

Definitie van missionaire vorming en onderwijs

Vandaag wil ik met u nadenken over missionaire vorming en onderwijs. Opzettelijk gebruik ik deze toch wat vage uitdrukking, omdat de scheidslijn tussen missionaire toerusting en missiologisch onderwijs soms flinterdun is. Het vakgebied missiologie, en de academische beoefening daarvan staat in Oost-Europa nog in de kinderschoenen. In definieer missionaire vorming en toerusting als het versterken van het missionaire bewustzijn onder christenen in de brede zin van het woord.

Oost-West stereotypen

Ik wil u meenemen naar Oost-Europa. Bij het spreken over Oost-Europa, gebaseerd op een verdeling van Europa in Oost en West, komen in alledaagse gesprekken regelmatig de bijbehorende stereotypen terug. Wanneer we het over missionaire vorming in Oost-Europa hebben, moeten we deze ingewikkelde Oost-West relatie laten meeklinken. Oost en West zijn niet slechts relatieve termen, maar ook beladen met emotionele betekenis. Oost en West hebben een explosieve betekenis in Oost-Europa. Op de Balkan bijvoorbeeld definiëren landen zichzelf als het laatste bastion van het Westen, waarachter het Oosten begint dat barbaars, vreemd en onderontwikkeld is. In Bosnië zijn het de Westerse machten achter het Dayton akkoord die schuldig worden geacht aan de huidige malaise. Het is belangrijk dat we ons bewust worden van het bestaan van deze beelden, vaak niet volledig zonder basis in de geschiedenis, en van de achterliggende vooronderstellingen. Ook wanneer we als kerken zoeken naar een theologische basis voor andere constructies.³

De eeuwenlange contacten van kerken en christenen in Nederland met christenen en christelijke gemeenschappen in landen van Oost-Europa, met de talloze gemeentecontacten, uitwisselingsprogramma's en gemeenschappelijke projecten vervullen een unieke brugfunctie tussen Oost en West. Ik hoop dat mijn betoog, dat zich richt op een specifiek aspect van deze contacten, de theologisch-missiologische vorming, een bijdrage levert aan het doorbreken van deze stereotypen.

Kernboodschap

De kern boodschap van mijn betoog is dat missionaire vorming en onderwijs in Oost-Europa zich bevindt in een proces van verandering, van op de schop gaan. Deze zoektocht naar nieuwe wegen om het evangelie door te vertalen in de postcommunistische context, maakt deel uit van de policentrische

---

<https://www.rijnmond.nl/nieuws/166763/Enquete-De-Coolsingel-gaat-op-de-schop-geef-je-mening>. Geraadpleegd op 30 mei 2018.

² <https://cip.nl/61262-het-wordt-tijd-dat-nederlandse-kerken-op-de-schop-gaan>. Geraadpleegd op 30 mei 2018.

³ Thomas Bremer, "The "West" as the Archetypal Enemy in the Theological and Philosophical Discourse of Orthodox Christianity," *European History Online* (2017), <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/concepts-of-the-west-in-eastern-europe/thomas-bremer-the-west-as-the-archetypal-enemy-in-the-theological-and-philosophical-discourse-of-orthodox-christianity>. Zie ook: Haroon Sheikh, "Waarom De Termen Oost En West Iets Zeggen over De Oriëntatie Van Samenlevingen," *Brainwash* (2017), <https://www.brainwash.nl/waarom-de-termen-oost-en-west-iets-zeggen-over-de-orientatie-van-samenlevingen/>

missionaire beweging, zending van overal naar overal. Dit vereist ook een op de schop gaan van de samenwerkingsverbanden met de westerse kerken, waarbij het gesprek met alle belanghebbenden ten aanzien van de behoeften, het versterken van de deskundigheid ter plekke en het wederzijds leren centraal staan. Werken op basis van een geïmporteerd plan, zonder een zorgvuldig proces en vaak tijdrovend proces van luisteren en overleg, vanuit het perspectief: "wij weten wat uw probleem is en wij hebben de oplossing" leidt vroeg of laat tot een debacle. Zie het Lijnbaan verhaal.

Eerst hoop ik kort in te gaan op het veranderende kerkelijke landschap van Europa met een focus op Oost-Europa. Daarna op de beginfase van hoe missionaire vorming en onderwijs in de periode na 1989 van de grond kwam en hoe de eerste schop de grond in ging. Vervolgens wil ik u meenemen op een zoektocht naar nieuwe wegen, hoe missionaire vorming en onderwijs handen en voeten krijgt op vele plekken en op verrassende, verfrissende manieren en welke uitdagingen daarbij een rol spelen. Daarbij wil ik me op de volgende vijf thema's of dimensies richten van missionaire vorming en onderwijs: 1. Contextuele benadering tegenover een *managerial missiology* benadering 2. Informatief leren tegenover transformatief leren 3. De relatie tussen Oost en West, maar ook met de kerken uit de zg. Meerderheids wereld 4. De ontwikkeling en verzameling van lokale bronnen voor studie, en het toegankelijk maken daarvan 5. Roma onderwijs en onderzoek.

Inperking en semi-autobiografisch nootje

Deze lezing heeft een autobiografisch karakter. Ik begon als een "smokkelaar" van Bijbels en literatuur in 1978. Sinds 1987 ben ik betrokken bij missionaire vorming en onderwijs in Oost-Europa, eerst - onofficieel - via het christelijk studentenwerk van IFES en door mijn promotieonderzoek naar de geschiedenis van de Hongaarse protestantse zendingsbeweging van de afgelopen twee eeuwen. Ik heb nog een beetje geproefd van het leven onder het communisme, maar ook hoe de Berlijnse muur op de schop ging en vele nieuwe organisaties en gemeenten ontstonden.

Vanaf 1993 ben ik op uitnodiging van de synode van de Hervormde Kerk van Hongarije, uitgezonden door de GZB, werkzaam in Hongarije. Het was mijn taak de protestantse kerken van Hongarije bij te staan in de bezinning op en het toerusten tot het vervullen van haar missionaire taak. Ook ben ik actief betrokken geraakt bij oecumenische als de *Evangelical* netwerken voor zending, theologisch en missiologisch onderwijs, zoals een internationaal samenwerkingsverband van missiologisch onderwijs en onderzoek (CEEAMS), met ruim 50 leden verspreid over heel Midden- en Oost-Europa. De laatste jaren werk ik onder verantwoordelijkheid van het *Evangelical Theological Seminary* in Osijek, Kroatië, waardoor de Balkan landen meer in beeld zijn gekomen. Het valt me steeds weer op dat ondanks de vele verschillen tussen de landen in deze regio, er ook veel gemeenschappelijke problemen zijn, die vaak terug te voeren zijn tot een gezamenlijke erfenis van het communistische verleden. Er zijn ook steeds meer parallellen met de situatie in West-Europa.

Gezien de diversiteit en complexiteit van Oost-Europa en de situatie van kerk en zending, moet het vanzelfsprekend zijn dat u geen alomvattend en evenwichtig beeld van de situatie kunt verwachten. Bovendien zijn mijn perspectief en mijn inzichten beperkt. Begrijp dit verhaal alstublieft als een inspirerende uitnodiging voor verdere reflectie en gesprek over het op de schop gaan van missionaire vorming en onderwijs in Oost-Europa. Ik ben benieuwd naar uw perspectieven en uw ervaringen.⁴

---

⁴ Ik heb in deze lezing gebruik gemaakt van gedachten breder uiteengezet in eerdere lezingen en publicaties. De belangrijkste daarvan zijn: Anne-Marie Kool, "Teaching Mission: How Can We Do This Better Together?," in *Lausanne – Orthodox Initiative Consultation: Theological formation for Mission*: (Selwyn College, University of Cambridge, UK2017). "Samen Getuigen Van Jezus Christus Vandaag: Spirituele Verbondenheid En Culturele Verschillen Tussen Centraal Europa En Nederland," in *Nieuwe Moed. Leven Met De Kerk in Oost-Europa*, ed. Piet Vergunst and Jaap Braaksma (Artios Reeks, 2016); "Revisiting Mission in, to and from Europe through Contemporary Image Formation," in *The State of Missiology Today: Global Innovations in Christian Witness (Missiological Engagements)* ed. Charles E. van Engen (Downers Grove, IL: IVP Academic, 2016); "A Missiologists' Look at the Future: A Missiological Manifesto for the 21st Century," in *Mission in*

Met dank aan

Tenslotte wil ik mijn grote dank uitspreken aan Prof. Dr. Dorottya Nagy, hoogleraar aan de bijzondere leerstoel missiologie van de PThU en aan het Curatorium van de Stichting de Zending van de PKN, voor de eervolle uitnodiging om deze publiekslezing te houden. Een speciaal woord van dank aan Dr. Hans Visser, aan wie ik persoonlijk heel veel te danken heb. Ik was sprakeloos toen ik de uitnodiging ontving. Ik ben dankbaar voor onze vruchtbare samenwerking. Dorottya, ik leer veel van je. Ook wil ik mijn moeder danken, en mijn vader gedenken, die het mij mogelijk maakten om 40 jaar geleden mijn studie theologie in Utrecht te beginnen. Het is een bijzondere uitdaging om een lezing in mijn moedertaal te houden. Ik dank ook mijn *Doktervater* emeritus-hoogleraar Jan Jongeneel, bij wie ik precies 25 jaar geleden mijn proefschrift verdedigde.

Tenslotte wil ik u allen hier aanwezig danken voor uw komst. Velen van u zijn al heel lang als meelevend thuisfront nauw betrokken bij mijn leven en werk in Oost-Europa, dat zo nauw verweven is met het thema van deze lezing.

Soli Deo Gloria.

II. Veranderend landschap

Wereldwijd

Het landschap van missionaire vorming en onderwijs wereldwijd en in Europa is de laatste honderd jaar sterk veranderd. Ik wil deze ontwikkelingen heel kort aanstippen, en daarna wat dieper ingaan op de veranderingen in Oost-Europa, en kort inzoomen op de Balkan.

1. Edinburgh 1910: alles hangt af van zending als de agent van zending

In de 19e en het begin van de 20e eeuw was de missionaire vorming en onderwijs met name gericht op de zendingswerkers. In de loop van de 20e eeuw kwam ook de christelijke gemeente en de gemeenteleden als *agents* van zending, en dus ook als objecten van missionaire vorming en onderwijs in beeld.

Zo geeft het rapport over missionaire vorming van de Wereldzendingconferentie in Edinburgh in 1910

Central and Eastern Europe: Realities, Perspectives, Trends, ed. Corneliu Constantineanu, et al., Regnum Edinburgh Centenary Series (Oxford: Regnum, 2016); "Eastern European Churches Engaging Roma People: Historical and Missiological Perspectives," in *Mission in Central and Eastern Europe: Realities, Perspectives, Trends*, ed. Corneliu Constantineanu, et al., Regnum Edinburgh Centenary Series (Oxford: Regnum, 2016); "Revolutions in European Mission: "What Has Been Achieved in 25 Years of Eastern European Mission?"; "Spiritual Transformation: A Reponse," in *The Mission of God. Studies in Orthodox and Evangelical Mission*, ed. Mark Oxbrow and Tim Grass (Oxford, UK: Regnum Books International, 2015); "From Marginalization to Revitalization: Missiology's Contribution to the Renewal of Theological Curricula of Theological Institutions in Eastern European Contexts," in *Evangelical Mission in the Eastern Orthodox Contexts: Bulgaria, Romania, Moldova, Ukraine*, ed. Mihai Malancea (Chisinau, MD: Universitatea Divitiae Gratiae, 2013); "Behind the Former Iron Curtain: Teaching Missiology in Central and Eastern Europe," in *Wild: Women in Leadership Development*, ed. Gwen Dewey Grace Barnes (Woodinville, WA: Harmon Press, 2013); Anne-Marie Kool and Peter Penner, "Theological Education in Eastern and Central Europe. Major Developments and Challenges since 1910," in *The Handbook of Theological Education in World Christianity*, ed. David Esterline Dietrich Werner, Namsoon Kang, Joshva Raja (Oxford: Regnum Books International, 2010); Anne-Marie Kool, "Changing Images in the Formation for Mission: Commission V in Light of Current Challenges. A Western Perspective," in *Edinburgh 1910: Mission Then and Now*, ed. Kenn Ross (Regnum, Oxford UK; William Carey, Pasadena, CA; SATHRI, Bangalore, India, 2009); "Leadership Issues in Central and Eastern Europe: Continuing Trends and Challenges in Mission and Missiology," *Acta Missiologicae* 1, no. 1 (2008); "Trends and Challenges in Mission and Missiology in "Post-Communist" Europe," *Mission Studies* 25 (2008); "The Church in Hungary and Central and Eastern Europe: Trends and Challenges," *Princeton Theological Seminary Bulletin* 28, no. 2 (2007).

het beeld van een zendingswerker die getraind wordt voor een levenslange loopbaan op het zendingsveld om de christelijke beschaving te brengen, hand in hand met de boodschap van het evangelie. De taak van het evangeliseren van de wereld is grotendeels afhankelijk van Westerse zendingen. De "kwaliteit" van de zendingswerker wordt daarom "de allerhoogste vraag" voor deze conferentie. Alles hangt af van de zending als de *agent* van de zending.⁵

Opvallend is dat de zendingswerker en de missionaire vorming naast een "spirituele" ook een "academische" kant had. De zending is niet alleen iemand die diepgeworteld is in de Bijbel, maar ook iemand die academisch competent is in zijn of haar professionele veld, zoals in geneeskunde, onderwijs of theologie. Hij moet zelfstandig kunnen denken en een brede, academische kijk op leven en cultuur kunnen behouden.⁶ Verder was er aandacht voor leiderschap, roeping en van spiritualiteit. De conferentie zelf had ook een sterke focus op spiritualiteit.

2. Proces van verandering al aan de gang sinds Tambaram 1938

Een belangrijk moment in het op de schop gaan van missionaire vorming en onderwijs wereldwijd was de internationale zendingsconferentie in Tambaram in 1938, waar de naam van Hendrik Kraemer zo nauw mee is verbonden. Dit jaar 80 jaar geleden.

Indigenisatie

Daar kwamen twee thema's aan de orde die in het bijzonder resoneren met de situatie in Oost-Europa: de zoektocht naar nieuwe wegen van de zg. "jongere kerken", naar "indigenisatie" (nu spreekt men van "contextualisatie") los van de Westerse kerken. Zending hoeft niet het importeren van westerse vormen van christendom te betekenen. Een van de oud-rectores van het Hendrik Kramer Instituut, Evert Jansen Schoonhoven citeert veertig jaar na dato "de blijde boodschap" aan het einde van het conferentie rapport "die nog altijd geldig is vandaag net als altijd":

"Een inheemse kerk, jong of oud (!), in het oosten of in het westen (!), is een Kerk die, geworteld in gehoorzaamheid aan Christus, op spontane wijze vormen van denken en werkingsvormen (*modes of action*) gebruikt, die natuurlijk en vertrouwd zijn in haar eigen omgeving. Zo'n kerk ontstaat als reactie op de eigen roep van Christus (*Christ's own call*)."⁷

Verdeeldheid en samenwerking

Een tweede thema van de Tambaram conferentie dat erg actueel is voor Oost-Europa is de verdeeldheid van het Christendom op het zendingsveld en de noodzaak tot samenwerking van de "jongere kerken" en de "oudere kerken" uit het westen. "De onvoltooide taak van evangelisatie is de verantwoordelijkheid van de hele kerk en is gericht op de hele wereld", een taak die zal moeten worden ondernomen "door een partnerschap (!) tussen de oudere en de jongere kerken, door een bundeling van alle middelen (!) en door samenwerking van alle Christenen."⁸ Vertegenwoordigers van jongere kerken vertelden van "schandelijke concurrentie, verspillende overlappingsen en dat groepen en individuen zich van de kerk keerden vanwege de interne verdeeldheid. Verdeeldheid is zowel een struikelblok voor de gelovigen als een aanfluiting voor de buitenstaanders."⁹

Daarom doen de jongere kerken het volgende klemmende beroep op de oudere, westerse kerken: "Wij doen daarom een beroep met alle vurigheid die we bezitten, aan de zendingsorganisaties en besturen

---

⁵ Report of Commission V : The Training of Teachers: With Supplement : Presentation and Discussion of the Report in the Conference on 22nd June 1910., p. 300.

⁶ Kool, "Changing Images in the Formation for Mission: Commission V in Light of Current Challenges. A Western Perspective."

⁷ E. Jansen Schoonhoven, "Tambaram 1938," *International Review of Mission* 267, no. July (1978)., 306.

⁸ *Ibid.*, 307.

⁹ Kenneth R. Ross et al., "Ecumenical Missiology Changing Landscapes and New Conceptions of Mission," (2017)., 56.

en de verantwoordelijke autoriteiten van de oudere kerken, om deze kwestie serieus te nemen, om met de kerken in het zendingsveld samen te werken om deze eenheid te bereiken, om ons te steunen en aan te moedigen bij al onze inspanningen om een einde te maken aan de schandalige gevolgen van onze verdeeldheid en ons op het pad van eenheid - de eenheid waarvoor onze Heer heeft gebeden, waardoor de wereld inderdaad zou geloven in de Goddelijke Zending van de Zoon, onze Here Jezus Christus.¹⁰ Dit was Tambaram 1938.

3. Van overal naar overal

Sinds Edinburgh 1910 en Tambaram 1938 is het landschap van de wereldwijde zendingsbeweging grondig veranderd. Van een eenrichtingsverkeer van het christelijke Westen naar de rest van de wereld, is het nu een meer-richtingsverkeer geworden, van overal naar overal.¹¹ Zending vanuit de zg. Meerderheids wereld (*majority world*), waartoe sommigen ook Oost-Europa rekenen, is sterk gegroeid.¹²

Europa

1. Dubbelzinnige beelden

Als we inzoomen op de situatie van kerk en zending in Europa dan stuiten we op een fundamenteel probleem, dat van grote invloed is op het verstaan van missionaire vorming en onderwijs.¹³ De gezaghebbende *Atlas of Global Christianity*, uitgegeven ter gelegenheid van de 100 jarige herdenking van de wereldzendingsconferentie in Edinburgh in 2010 geeft een dubbelzinnig beeld, met enerzijds kaarten van een continent met een percentage "belijdende christenen" van 80,2%¹⁴ en anderzijds interpreterende artikelen die spreken over een continent in "ernstige recessie". Deze artikelen zijn geschreven door auteurs uit Europa en uit de hele wereld. Door hun specifieke bril schrijven ze over Europa. Beelden komen naar voren van een veranderend religieus landschap in Europa met verval en groei, en van institutionele erosie van de historische kerken. Als een "insider-outsider" geeft Daniel Jeyaraj enkele redenen¹⁵ waarom mensen in de westerse wereld de kerk verlaten: vanwege "voortdurende ruzies binnen kerkgenootschappen", conflicten tussen christenen, inconsistente christelijke houding ten opzichte van ethische kwesties en seksschandalen. Hij observeert, dat deze mensen oprecht wachten op de ondergang van het westerse christendom. Hoewel niet perfect, toont volgens hem het niet-westerse christendom een ander beeld met tekenen van vitaliteit, authenticiteit en hoop, aldus Jeyaraj.

2. *Believing and belonging*

De artikelen spreken over de secularisatie van Europa als een "onmiskenbaar feit", over de "ontkerkelijking van de Europese bevolking", en de "religieuze individualisering", omdat velen niet meer tot een geloofsgemeenschap behoren, maar nog wel geloven (*believing without belonging*)¹⁶, een

---

¹⁰ Council International Missionary and Meeting, "The Life of the Church : Presenting Papers Based Upon the Meeting of the International Missionary Council at Tambaram, Madras, India, December 12th to 29th, 1938" (New York, 1939), 402-403, geciteerd in Ross et al., "Ecumenical Missiology Changing Landscapes and New Conceptions of Mission.", 57.

¹¹ Cf. Enoch Yee-nock Wan and Michael Pocock, *Missions from the Majority World : Progress, Challenges, and Case Studies* (Pasadena, CA: William Carey Library, 2009).

¹² Ibid.

¹³ Anne-Marie Kool, "Re-Visiting Mission in Europe through Contemporary Image-Formation: A Missiological Manifesto for the 21st Century," in *Fuller Theological Seminary: 50th Anniversary Celebration and 2015 Missiology Lectures* (Pasadena, CA2015).

¹⁴ Johnson et al., 57.

¹⁵ Daniel Jeyaraj, "The Re-Emergence of Global Christianity 1910-2010," in *Atlas of Global Christianity 1910-2010*, ed. Todd M. Johnson and Kenneth R. Ross (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009).

¹⁶ Grace Davie, *Europe, the Exceptional Case : Parameters of Faith in the Modern World*, Sarum Theological Lectures

uitdrukking afkomstig van Grace Davie, terwijl ook het omgekeerde waar is *belonging without believing*¹⁷ en *non-believing and non-belonging*,¹⁸ omdat onder de meeste Europeanen "'seculiere' en 'christelijke' culturele identiteiten verweven zijn in complexe en zelden verbale vormen."¹⁹

3. Afval en groei, en verschuiving van centrum naar marge

De interpreterende artikelen van de Atlas geven ook een beeld van groei van de onafhankelijke kerken. Zo is ook in Oost-Europa de charismatische opwekkingsbeweging in alle christelijke tradities merkbaar, zoals in Roemenië in de *Lord's Army*.²⁰ De Pinkstergemeenten in Oost-Europa groeien met 3.5 % per jaar.²¹

Verder tekenen ze een beeld van een verschuiving van het Europese Christendom van centrum naar de marge, in tweeërlei opzicht: ten opzichte van het wereldwijde Christendom en ten opzichte van de Europese maatschappij.

Een vraag die ook voor het thema van deze lezing van groot belang is, of de "centralistische mentaliteit" in de Europese kerken als het hart van het Christendom voortduurt.²² Anders geformuleerd, heeft het Europese Christendom de historische realiteit van vooruitgang en terugval geaccepteerd, of houdt men vast aan het beeld van het "christelijke continent", als een manier om vast te houden aan de macht.

Oost-Europa

Zonder de pretentie te hebben recht te doen aan de veelkleurigheid van de context van Europa, wil ik enkele aspecten daarvan onderstrepen.

1. Complexe uitdagingen

Oost-Europa wordt gekenmerkt door een grote verscheidenheid aan nationaliteiten, culturen, kerk tradities en religies. Na de veranderingen in 1989/1991, zien de kerken vele nieuwe uitdagingen onder ogen, om getuigen te zijn van Jezus Christus in woord en daad in een postcommunistische maatschappij. Deze uitdagingen, afgezien van de invloed van globalisatie, pluralisme en secularisatie zijn enorm en heel complex. De schaduwen van het verleden zijn overal voelbaar. De complexiteit wordt versterkt door de aanwezigheid van de Islam in Europa. Dit maakt deze regio tot een spannend laboratorium voor missiologische reflectie en zendingswerk. De kerken worden geconfronteerd niet alleen met de complexe realiteit van de postcommunistische wereld, en maar ook met die van de islam in Europa, van de groeiende secularisatie en het verlangen naar verzoening in de religieus en etnisch verdeelde samenlevingen, maar ook met de uitdaging van het samenleven met de Roma-gemeenschappen.

2. Believing, belonging and behaving

Een recentelijk onderzoek van het *Pew Research Center* (2017) over *Religious belief and national belonging in Central and Eastern Europe*, vat in drie woorden samen hoe over de hele wereld er verschillende manieren zijn om religieus te zijn: *believing, behaving and belonging*.²³ Geloofd men in

---

(London: Darton, Longman & Todd, 2002).

¹⁷ Daniele Hervieu-Légér (2003/2004) geciteerd in Jose Casanova, "Religion, European Secular Identities, and European Integration," *Tranzit* 27 (2004).

¹⁸ Detlef Pollack, Olaf Müller, and Gert Pickel, "Church and Religion in the Enlarged Europe: Analysis of the Social Significance of Religion in East and West," in *The Social Significance of Religion in the Enlarged Europe: Secularization, Individualization, and Pluralization*, ed. Detlef Pollack, Olaf Müller, and Gert Pickel (Farnham, Surrey, England; Burlington, VT: Ashgate, 2012), 6.

¹⁹ Ibid., 6

²⁰ Johnson et al., 160.

²¹ Ibid., 103.

²² Lee., 104

²³ <http://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>

een hogere macht? Bidden ze en voeren ze rituelen uit? Voelen ze zich deel van een gemeente, een spirituele gemeenschap of een religieuze groep? Volgens dit onderzoek kunnen velen uit Oost-Europa beschreven worden als *believing and belonging, without behaving*. Vele volwassenen in de regio geloven in God en zeggen b.v. Orthodox Christen te zijn, terwijl ze zich nauwelijks religieus gedragen, ze bidden dagelijks weinig en de wekelijkse kerkgang is ook laag.

3. Zoeken naar identiteit

In deze complexe situatie, waarin verschillende landen pas nog niet zo lang geleden zijn ontstaan, worstelen velen met identiteitsproblemen, zowel individueel als collectief. Ook de protestantse kerken worden geconfronteerd met de uitdaging om in deze fundamentele nieuwe situatie te zoeken naar nieuwe wegen om het Evangelie door te vertalen in de eigen situatie.

De Balkan

Ter illustratie wil ik kort inzoomen op de situatie op de Balkan, tot voor kort een min of meer blinde vlek op mijn Oost-Europese kerkelijke kaart.²⁴ Graag wil ik enkele ontdekkingen met u delen.

1. "Jongeren verlaten de Balkan"

Een recente studie van het Wereld Economisch Forum plaatst Servië op de 137^e plaats van de 138, op de lijst van landen die de capaciteit heeft om getalenteerde jongeren vast te houden. Bosnië staat op de 134^e plaats, en Kroatië op de 132^e, met Albanië en Macedonië net daarboven.²⁵ Zomaar wat cijfers, die je langs ziet komen. Vele tienduizenden, vaak goed opgeleide jongeren, verlaten de Balkan, vanwege de hoge jeugdwerkloosheid - gemiddeld 43 % gedurende de laatste tien jaar -, de grote corruptie en de lage lonen, op zoek naar betere vooruitzichten in Noordwest-Europa of Amerika. Deze ontwikkeling heeft ook zijn weerslag op het kerkelijk leven. Er is in veel landen een groot tekort aan predikanten.

2. Kogelgaten

Dan zijn er ook de kogelgaten in veel gevels in Osijek als de stille getuigen van de laatste Balkanoorlog (1991 – 1995). Als je even de tijd neemt voor een gesprek komen de verhalen los... Serven en Kroaten die tot dat moment in harmonie samenleefden, stonden elkaar naar het leven.

3. "Harde grond in Bosnië"

- Tuzla, Sarajevo en Mostar, het zijn plaatsen in Bosnië die vaak de voorpagina's haalden, toen daar ruim twintig jaar geleden een onvoorstelbare burgeroorlog woedde, om over Srebrenica maar niet te spreken. Er is maar een handjevol protestanten (evangelische christenen), nog geen 0,02% (in 25 gemeenten) op een bevolking van 3.8 miljoen. Het land valt uiteen in drie bevolkingsgroepen, die van oudsher verbonden zijn met de godsdienst: de Bosnische Moslims (50%), Servische Orthodoxen (35%) en Kroatische Katholieken (15%). In de hoofdstad Sarajevo (360.000 inwoners, 90% moslim), wonen maar 300 Bosnische evangelische christenen, met bijna 100 zendingswerkers, 90% van alle zendingswerkers in het land.²⁶

Pastor Zoran leidt een gemeente van zo'n 30-40 leden in Tuzla, en is de enige protestantse predikant in een gebied van een half miljoen inwoners. Zijn dichtstbijzijnde collega is Slavko, die op drie uur rijden van hem af woont. Nives, zijn vrouw studeerde aan het ETS.

---

²⁴ Zie ook: Kostake Milkov, "The Witness of Evangelical Communities in Contested Balkan Identities," *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 35, no. 2 (2015).

²⁵ <http://www.dw.com/en/youth-are-deserting-balkan-countries/a-36891266>

²⁶ Anne-Marie Kool, "Nieuw Levensteken Nr. 103," *Kerkbode* 2016.

Temidden van zo'n complexe situatie lijken de kleine evangelische gemeenten nogal in een isolement te leven, wat ook geen wonder is, ze horen niet tot een van de drie dominante bevolkingsgroepen/godsdiensten. Het gevoel van isolement en diepe vermoeidheid proefde je sterk bij een aantal predikanten: "de grond voor het evangelie is hier heel hard, er is veel weerstand." Zending is hier zeker geen succesverhaal. Wat ik eigenlijk niet gehoord heb, is de vraag (of de worsteling?) hoe het evangelie door te geven in een land met bijna 50% moslims. Aan een bijbelschool overweegt men binnenkort de enige cursus over de islam te schrappen.

Het is in deze complexe context, die sinds 1989 sterk aan het veranderen is, dat de vraag naar het op de schop gaan van missionaire vorming en onderwijs gesteld wordt. Kort wil ik erop ingaan hoe dit proces begonnen is.

Missionaire vorming en onderwijs op de schop?

Missionaire vorming en onderwijs in Oost-Europa in de afgelopen bijna dertig jaar kan worden ingedeeld in drie periodes. Na een periode van euforie, volgde er een van ontgoocheling en verlegenheid, uitlopend op een derde periode waarin nieuwe wegen voor zending en missionaire vorming werden en worden gezocht. Enkele kenmerken van deze periodes wil ik aanstippen, terwijl ik wat uitgebreider stil sta bij de dominerende missiologische opvattingen bij de *Evangelical* kerken en bij het ontstaan van het Protestants Instituut voor Zendingswetenschap in Budapest in 1995, om in te gaan op de nieuwe behoefte aan missionaire vorming en onderwijs.

De ineensstorting van de communistische regimes is door de meeste christenen en kerken in Oost-Europa ervaren als een geschenk van God. In veel landen was er geen theologisch onderwijs en werden predikanten ondergronds opgeleid door mensen die regelmatig anoniem het land bezochten. Ondanks het feit dat kerken gedwongen werden om te leven in een getto, waren predikanten vaak heel creatief in het organiseren van jeugdkampen en uitstapjes voor de jongeren, vaak met een duidelijke spits van geloofsopbouw, maar ook evangelisatie. Als er al sprake van was, vond missionaire vorming en onderwijs plaats ondergronds, op afgelegen plaatsen, onder de radar.

Toen kwamen de "veranderingen" van 1989/1991. De deuren voor missionaire vorming en onderwijs gingen open. De eerste schop ging de grond in. Normaliter wordt er dan eerst onderzoek gedaan. Je begint niet zomaar een stadswijk te renoveren. Eerst moeten de behoeften gepeild worden. Wat is er nodig? Wat is er mogelijk? Welke middelen staan ter beschikking? Hoe is de gesteldheid van de bodem etc.? In allerhaast werden plannen gemaakt, in de meeste gevallen gebaseerd op wat werkte in de eigen, westerse context.

I. 1989-1997: Euforie

Ik wil vier kenmerken noemen van deze periode direct na de val van de Berlijnse muur.

1. Invasie van zendingswerkers

Het eerste kenmerk van deze periode is dat er sprake was van een ware invasie van veelal westerse zendingswerkers. De²⁷ meerderheid van hen kwam niet gehinderd door enige kennis van de cultuur en de taal, en kerkelijke achtergrond, met de behoefte om "Jezus te brengen" naar Oost-Europa. Maar eeuwenlang hebben miljoenen mensen Jezus Christus aanbeden in Oost-Europa. Miroslav Volf wees er daarom al snel op dat wat eigenlijk echt nodig was, is "om het gezicht van Jezus te wassen... omdat het bezoedeld was door de communistische propaganda, maar ook door de compromitterende houding van

---

²⁷ In het najaar van 1995 zijn in totaal 4906 zendingswerkers actief in de voormalige Sovjet Unie en in Oost-Centraal Europa. Het aantal korte termijn werkers is 3197 en de lange termijn "career" werkers 1709. Twee-derde werkt in de voormalige Sovjet Unie, en een derde in Oost-Centraal Europa. Dit zijn statistieken van de 25 grootste zendingsorganisaties. *East West Christian Ministry Report* III/4 (1995), 3.

onze kerken.²⁸

2. Financiële steun vanuit het westen

Een tweede was de gigantische financiële steun vanuit het Westen. In deze periode waren de salarissen nog steeds laag, en dus ook de kosten. Het gevolg was dat de bereidheid van de plaatselijke bevolking en van plaatselijke kerken om financieel bij te dragen aan zending in de Oost-Europese landen overstemd werd door goedbedoelende westerse organisaties en kerken.²⁹ De selfsupporting capaciteit verminderde daardoor sterk of verdween zelfs geheel.

3. Verdeeldheid en pogingen tot samenwerking

Verder is deze periode gekenmerkt door grote verdeeldheid, maar ook door voorzichtige pogingen om samenwerking tussen de ongeveer 200 zendingsorganisaties in de regio te bevorderen. Om in ons beeld van de Lijnbaan te blijven, er waren veel goedbedoelde "projectontwikkelaars" uit het Westen bezig om vaak zonder enige coördinatie Oost-Europa "op de schop te zetten" en hun eigen koninkrijkes te bouwen.

In 1991 organiseerde het zg. Lausanne Committee voor Wereld evangelisatie een belangrijke conferentie met als thema: "Evangelisatie in post-marxistische gebieden" met als doel om freelance zendingsinitiatieven te ontmoedigen, en daartegenover plaatselijke kerken en zendingsorganisatie te helpen hun eigen evangelisatiewerk te doen, samenwerking te bevorderen, alleen daar te werken waar de naam van Christus nog niet bekend is, gericht te zijn op lange termijn werk, dat blijvende vruchten voortbrengt, alleen te werken vanuit een grondige begrip van de plaatselijke bevolking en kennis van hun situatie, en te werken met volledige ethische en financiële integriteit.³⁰ Het is opmerkelijk dat de uitkomsten van deze conferentie niet meer bekendheid hebben gekregen. Ook is het opmerkelijk dat de lessen van Tambaram 1938 ten aanzien van samenwerking op het zendingsveld in Oost-Europa met voeten werden getreden. Een nieuwe scheiding tussen oudere (lees westerse) en jongere (lees Oost-Europese) kerken werd zichtbaar.

4. Terug naar het verleden

Tenslotte wordt deze periode gekenmerkt door een teruggrijpen op evangelisatiemethoden uit het verleden (restauratie) of door een onkritische wijze methoden overnemen uit het Westen. Het is een dilemma om zendingsorganisaties op te richten die voor de communistische machtsovername al actief waren, uit een soort nostalgie, of lokale afdelingen van wereldwijde zendingsorganisaties.

Dominante missiologische opvatting onder Evangelicals in Oost-Europa

De dominante missiologische theorie in Oost-Europa in deze periode komt overeen met de onderliggende zendingsstrategie in de al genoemde *Atlas of Global Christianity*. Het doel is om de focus op de onvoltooide taak van de wereldzending te richten, de zg "onbereikte volkeren" in het zg. 10/40 raam tussen de 10e en de 40e graad op het noordelijk halfrond, in specifieke landen in Afrika en Azië en de onbalans in de missionaire inzet aan te pakken, terwijl meer dan 85% van alle zendingswerk gericht zou zijn op de "christenen". Hierbij wordt het zendingswerk teruggebracht tot een beheersbare onderneming met een dominante kwantitatieve benadering en een welomschreven praktische oriëntatie.

De vraag is hoe deze zendingsstrategie op Europa kan worden toegepast, met 81,2 % christenen. Een persoon classificeren als "bereikt" en "beëvangelseerd", die zich als een christen in een culturele zin identificeert en nooit of slechts af en toe naar de kerk gaat, is op zijn minst "problematisch" te noemen.

---

²⁸ Miroslav Volf, "Fishing in the Neighbor's Pond: 'Mission and Proselytism in Eastern Europe,'" *International Bulletin of Missionary Research* 20(1996).

²⁹ Peter F. Penner, "Western Missionaries in Central and Eastern Europe," *Acta Missiologicae* I, no. 1 (2008).

³⁰ . <http://www2.wheaton.edu/bgc/archives/GUIDES/046.htm#5a> Accessed 17 November 2014.

1. Missiometrie

Deze missiologische theorie wordt missiometrie genoemd, die kerken helpt bij het plannen van zendingswerk door krachtige hulpmiddelen aan te bieden om de complexiteit van mensengroepen en talen in de wereld van vandaag te berekenen.³¹ Het belang van het tellen voor de zendingsstrategie werd voor het eerst ontwikkeld door Donald McGavran, die aandrong op een strategische aanpak vanuit een sociologisch perspectief. Hij benadrukte bij zendingsleiders om "hun middelen te concentreren op die initiatieven met de grootste belofte voor numeriek succes". Deze strategie is totaal anders dan die van Roland Allan die wilde dat zendingsorganisaties "stopten met plannen maken, zodat Gods Geest zijn werk kon doen zonder te worden gehinderd door menselijke plannen."³² Het vaak impliciete doel van het voltooien van de zendingsopdracht door die beheersbaarder te maken is, om de wederkomst van Christus te versnellen.³³ Deze missiologische opvatting gebruikt daarom concepten als "onbereikte mensen", en "adopteer een bevolkingsgroep" die een sterk gevoel van urgentie overbrengen om alle mogelijke middelen te gebruiken om "de klus te klaren".³⁴ De genoemde *Atlas* kan als een van deze middelen worden beschouwd.

De invloed van missiometrie met zijn meetbare doelen en focus op output, waarbij zending wordt omgezet in een voorspelbare, efficiënte, berekende en gecontroleerde zendingsstrategie, gebaseerd op marktprincipes, heeft in genoemde periode terrein gewonnen in kerk en zending in Oost-Europa, in een poging om een "oplossing" te vinden voor het "probleem" van het (Oost-) Europese christendom.³⁵ Ook om deze reden is het belangrijk om de vooronderstellingen van deze missiologie opnieuw onder de loep te nemen en te luisteren naar de kritische stemmen.

2. Kritische stemmen uit Latijns-Amerika

De Latijns-amerikaanse missioloog Samuel Escobar heeft deze denkrichting uit "Pasadena" de term *managerial missiology* gegeven,³⁶ en heeft elders daarnaar verwezen als een "toepassing van de Harvard Business School-methode",³⁷ die hij meer beschouwt als een "methodologie voor zending", dan een als missiologie. Elders ben ik uitgebreider hierop ingegaan.³⁸ In deze lezing kan ik niet meer dan een korte samenvatting geven van de belangrijkste argumenten, omdat deze ook van groot belang zijn voor het thema van deze lezing.

1. Zending als een beheersbare onderneming

Escobar beschouwt als het belangrijkste kenmerk van deze missiologie om de christelijke zending terug te brengen tot een beheersbare onderneming, volgens marketingprincipes, waarbij alles zoveel mogelijk gekwantificeerd moet worden."³⁹ Nadruk valt op het evalueren van het resultaat van het zendingswerk gebaseerd op een eng gedefinieerd zendingsbegrip als numerieke kerkgroei en het benadrukken van de onvoltooide taak.

2. Pragmatische aanpak, waarbij theologische vragen op de tweede plaats komen

Een tweede punt van kritiek van Escobar op McGavran is de pragmatische aanpak, waarbij de nadruk

---

³¹ David B. Barrett, "'Count the Worshipers!' The New Science of Missiometrics," *IBMR*, no. October (1995).

³² Stanley H. Skreslet, *Comprehending Mission: The Questions, Methods, Themes, Problems, and Prospects of Missiology*, American Society of Missiology Series (Maryknoll, N.Y.: Orbis Books, 2012)., 130.

³³ Robert T. Coote, "'Ad 2000' and the '10/40 Window': A Preliminary Assessment," *IBMR*, no. October (2000)., 160.

³⁴ Escobar., 109.

³⁵ John Drane, "Resisting McDonaldization," in *Walk Humbly with the Lord. Church and Mission Engaging Plurality*, ed. Viggo Mortenson and Andreas Osterlund Nielsen (Aarhus, Denmark: William B. Eermans Publishing Company, 2010).

³⁶ Escobar 106.

³⁷ Paul Davies, "Managerial or Messy Mission" in *Missional Musings. Scattered Ruminations from a Mission Theologian* (2015).

³⁸ Kool, "Revisiting Mission in, to and from Europe through Contemporary Image Formation."

³⁹ Escobar., 109.

niet meer wordt gelegd op theologische problemen waarbij moeilijke vragen worden gesteld, omdat deze problemen niet kunnen worden teruggebracht tot een managementproces dat met strakke doelstellingen werkt. Het is erop gericht om "methodologieën aan te bieden voor een gegarandeerd succes".⁴⁰ Deze praktische vooringenomenheid resulteert in een reductionistische theologische basis van deze missiologie, en elimineert alles dat numerieke groei belemmert zoals lijden en vervolging, holistische zending en deelname aan sociale transformatie, en het kostbare en langzame proces van het ontwikkelen van een contextuele theologie omdat het gemakkelijker is om die te vervangen door voorverpakt theologische afstandsonderwijs vertaald uit het Engels.⁴¹

3. Sterke invloed van sociale wetenschappen

Het derde punt van kritiek van Escobar is de sterke invloed van "Amerikaanse functionalistische sociale wetenschappen", met een structureel-functioneel model van culturele antropologie gebaseerd op een statische kijk op de wereld, wat "de hoop op transformatie dat centraal staat in het Evangelie ondermijnt."⁴²

Elk van deze drie punten van kritiek op Escobar, het kwantificeerbare en beheersbare kader van de missiologie, de pragmatische aanpak waarbij moeilijke theologische vragen worden vermeden en de sterke invloed van sociale wetenschappen, vragen erom het gesprek voort te zetten. Het voert te ver om hier nader op in te gaan.

Excurs 1: Oprichting PMTI

Ter illustratie wil ik ingaan op ontwikkelingen in de Reformatus kerk in Hongarije in deze periode, waarbij ondergetekende nauw bij betrokken was.

1991: "Het moet anders, er moet iets op de schop, maar hoe?"

In deze periode (1991) groeide ook in de Református kerk in Hongarije het besef dat de tijden en omstandigheden veranderen.

Een zoektocht naar continuïteit en discontinuïteit met het verleden in missionaire vorming en onderwijs was op gang gekomen. In de jaren daarna kwam er door mijn onderzoek naar de Hongaarse zendingsbeweging verrassend veel boven tafel. De begeleidingsgesprekken met Dr. János Bütösi, Dr. Tibor Fabiny en Dr. Ferenc Szűcs gingen niet alleen over de Hongaarse zendingsgeschiedenis, maar in toenemende mate ook over: "Hoe nu verder?" Ondertussen waren in 1989 de deuren opengegaan. Ook de GZB, met Ds. C. Snoei en Ds. P. Koeman waren nauw betrokken bij deze zoektocht.⁴³

Enkele overwegingen die een belangrijke rol speelden:

1. De situatie van kerk en zending en daarmee de behoeften aan missionaire vorming en onderwijs zijn sterk veranderd. Er moet iets op de schop...
2. Het besef dat ook de kerkelijke gemeente, als missionaire gemeente, een belangrijke taak en verantwoordelijkheid heeft in het evangelisatie- en zendingswerk in eigen land.
3. De centrale plaats van de predikant in het gemeentelven, daarom moet missiologie ook een plaats

---

⁴⁰ Ibid., 110.

⁴¹ Ibid., 111.

⁴² Charles Taber (1983, 119) quoted in Escobar., 111.

⁴³ Al eerder was dat besef gegroeid bij Daniel Szabó, die in het begin van de 50iger jaren uit zijn predikantsambt was gezet. In 1985 bracht hij samen met Dr. Wulfert de Greef, een bezoek aan het GZB-kantoor, met een verzoek om hulp. Voor hem was het helder: we hebben als kerk een missionaire roeping en verantwoordelijkheid, niet alleen binnen de vier muren van de kerk. Zending moet anders, missionaire vorming en onderwijs moet op de schop. Maar hoe? Twee weken later klopte ondergetekende op de deur van Ds. Snoei op het GZB-kantoor. "Ik ben gevraagd om naar Hongarije te gaan, om te helpen christelijk studentenwerk op te zetten. Officieel mag dat niet. Wat moet ik doen?" Na mijn verhaal aangehoord te hebben had hij maar een advies: "Doen!"

krijgen in de theologische opleiding.

4. De dubieuze rol van de zendingsafdeling van de Ref. Kerk tijdens het communisme maakt het onmogelijk om dit initiatief in te kaderen in de landelijke kerkelijke structuren.
5. De Ref. theologische opleiding achtte het onmogelijk om een leerstoel missiologie op te richten.

De synode van de Ref. Kerk in Hongarije besloot in 1993 om een stap te zetten. Een officieel verzoek werd gericht aan de GZB om ondergetekende ter beschikking te stellen "om de Ref. Kerk te helpen met het versterken van het eigen zendingswerk."

1993: Zendingsopleiding HKI

In augustus 1993 volgde mijn eigen zendingsopleiding aan het HKI, een korte cursus van drie weken, met daarna - op advies van Dr. Hans Visser - een oriëntatieris naar Groot-Brittannië om inzicht te krijgen hoe missionaire vorming en missiologisch onderwijs daar wordt aangepakt. Vooral het tweedaags bezoek aan Dr. Andrew Walls in Aberdeen staat mij bij. Twee dagen zat ik letterlijk aan zijn voeten. Na dit bezoek introduceerde hij mij in het missiologisch netwerken, met mijn doctorsbul nog maar kersvers in mijn handen. Dit advies voor deze oriëntatieris van Hans Visser is dus achteraf heel cruciaal gebleken. Ik ben hem en de GZB er nog steeds heel dankbaar voor. In oktober werd ik vanuit de Siongemeente in Houten uitgezonden, nu officieel als GZB-zendingswerker.

1995: PMTI opgericht

Op 1 april 1995 werd het Protestants Zendingsinstituut (*Protestant Institute for Mission Studies*) geopend. "Wat is 'ons' instituut mooi geworden", merkte een oudere predikant op. Er was een sterk gevoel van *ownership*, omdat het niet zomaar een initiatief was dat geïmporteerd was, maar dat respect had voor de lokale, Hongaarse geschiedenis. Het stichtingsbestuur werd gevormd door gerespecteerde kerkleiders. Zij vormden als het ware een beschermende muur rondom dit "nieuwe" initiatief. Want kwetsbaar was het, daar was eenieder het over eens. "Uitwendige zending", *külmiszió* was onder het communisme verboden en verdacht, als "westers imperialisme en kolonialisme".

In een tijd gekenmerkt door het zoeken naar eigen kerkelijke en nationale identiteit was een interkerkelijke en internationale aanpak van missionaire vorming en onderwijs voor sommigen een luis in de pels. "Hongaren-land" (*Magyar-ország*) stond voor hen boven "Gods-land" (*Isten országa*), het Koninkrijk van God. Dat was ook al zo geweest in de jaren dertig van de vorige eeuw. Deze weerstand is een constante gebleven tijdens de bijna twee decennia van het bestaan van het zendingsinstituut. De afhankelijkheid van buitenlandse fondsen en de dynamiek die dit met zich mee bracht, versterkte dit. Toch werd benadrukt, met gebruik van citaten van de eigen Hongaarse missiologen: zending heeft altijd iets grensoverschrijdends.

Er was bewust ervoor gekozen om *dienstbaar te zijn* aan kerk en universiteit. Dat werd ook weerspiegeld in de structuur van een stoel met vier poten, die door János Bütösi was voorgesteld:

1. Missiologisch onderwijs en onderzoek stimuleren
2. Missionaire toerusting van de gemeente ontwikkelen
3. Opzetten van een zendingsbibliotheek met een leeszaal, om vakliteratuur uit binnen- en buitenland beschikbaar te stellen en
4. Missionaire vorming voor zendingswerkers

Vanaf het begin was het duidelijk, dat er lange adem voor nodig was. De geplande 3.5 jaar zoals bij het op de schop zetten van de Coolsingel was er niets bij.

Een van de uitdagingen was om het belang van de studie van zending en evangelisatie duidelijk te maken. Zending is niet alleen maar iets wat je doet. Het verslag van tien jaar zendingsinstituut beschrijft dit als volgt: In onze samenleving, die in zekere zin ziek is, is het niet genoeg om verpleegkundigen op te leiden, er zijn ook goedopgeleide artsen nodig, die zich bezig houden met de

diagnose en therapie, toegeruste predikanten die met gebruikmaking van de ervaring die is opgedaan in de wereldwijde kerk, missionaire vragen bestuderen zoals de Roma, zending onder de migranten, stadszending, zending onder degene die "op hun eigen manier religieus zijn". Tijdens de eerste tien jaar van het bestaan zijn aan verschillende theologische opleidingen leerstoelen voor missiologie opgericht, waar men zich bezighield met bovenstaande vragen. Zij hielpen daardoor het praktische zendingswerk. Ook was er een Masterprogramma in missiologie opgezet om dergelijke "artsen" (verder) op te leiden met een specialisatie in zending, verder werd een missionaire cursus gestart voor gemeenteleden, met als titel: Licht zijn in deze wereld. Een belangrijk aspect van het zendingsinstituut was het versterken van samenwerking, het bruggenbouwen, het met elkaar in gesprek brengen van mensen binnen de kerk, uit verschillende kerken en uit verschillende landen, die elkaar normaliter niet ontmoetten.

II. 1998-2008: Ontgoocheling en verlegenheid

Na de periode van euforie (1989-1998) volgde een periode van ontgoocheling (1998-2008) met een tweeledige kijk op de rol van westerse zendingswerkers. Hoewel waardering werd uitgesproken voor hun positieve bijdragen, bleek het kopiëren van "geïmporteerde" modellen uit het "Westen" niet te werken, omdat ze niet ingingen op de vele "schaduwen van het verleden". De desillusie werd versterkt door zendingsorganisaties en kerken in het Westen die kortlopende, op output gerichte projecten gebruikten.

Ook riep de eerder beschreven zendingsstrategie met zijn getalsmatige nadruk, kritische stemmen op. Het resulteerde in een botsing van een westers zendingsparadigma gebaseerd op succes, met de Oost-Europese *mindset* die meer wordt gekenmerkt door moeite en lijden. Een gerelateerd punt van algemene onvrede was hoe Westerse zendingsorganisaties lokale werkers behandelden.⁴⁴ Wat de samenwerking met lokale kerken betreft, groeide er een algemene consensus dat veel westerse zendingsorganisaties "hun eigen missionaire imperiums bouwden", alsof er geen lokale kerken bestonden.⁴⁵

III. 2008-2018: Nieuwe wegen voor zending en missionaire vorming

Na de periode van ontgoocheling en verlegenheid komt er een zoektocht naar nieuwe wegen opgang, een parallelle beweging van indigenisatie en contextualisatie aan wat in 1938 in Tambaram werd benadrukt. Een voorbeeld hiervan is Vladimir Ubeivolc uit Moldavië. In zijn promotieonderzoek onderstreept hij de negatieve invloed van het westerse gezicht van het (evangelische) Christendom in Moldavië, Oekraïne en Rusland, en benadrukt dat de voortzetting van de *church planting* strategie met het doel nieuwe kerken te planten in elk dorp van Moldavië een "ineffectieve missionaire benadering" is, die grote spirituele, financiële en emotionele inspanningen vraagt, maar niet de verwachte resultaten oplevert.⁴⁶ Hij stelt een holistische benadering voor van zending in de Moldavische context, waarbij de evangelische baptisten beschouwd worden als "dienaren omwille van de slachtoffers van sociale onrechtvaardigheid, profeten voor sociale rechtvaardigheid, getuigen van het goede nieuws en vredestichters onder alle groepen, die leden van moeilijke conflicten."⁴⁷

Dus de *church growth* strategieën, opgevat als een product van het Westerse Christendom, worden beschouwd als een ernstige belemmering in het proces van uitgroeien tot een inheemse kerk, waarbij de complexe missiologische uitdagingen van hun eigen contexten vanuit een bijbels perspectief worden

---

⁴⁴ Danut Manastireanu, "Western Assistance in Theological Training for Romanian Evangelicals to 1989," *East-West Church & Ministry Report* 14, no. 4 (2006), 7 and David Novak, "Czech Evangelicals and Evangelism," *East-West Church & Ministry Report* 13, no. 1 (2005).

⁴⁵ Novak, "Czech Evangelicals and Evangelism," 7 and *ibid.*, 8-10.

⁴⁶ Vladimir Ubeivolc, "Rethinking Missio Dei among Evangelical Churches in an Eastern European Orthodox Context" (University of Wales and International Baptist Theological Academy, 2011), 230.

⁴⁷ *Ibid.*, 272.

benaderd.⁴⁸

In deze periode groeit de aandacht voor missiologie en missionaire vorming in diverse plaatsen in Oost-Europa: Kiev, Lviv, Bishkek, St. Petersburg, Chisinau, Craiova, Iasi, Cluj, om enkele te noemen. Via het CEEAMS-netwerk, dat in 2015 werd heropgericht, houden de meer dan 50 leden uit meer dan 16 landen contact met elkaar, en vindt er uitwisseling van ervaringen plaats. Plaats van ontmoeting is nu het Osijek Institute for Mission Studies, dat in 2015 werd opgericht. Er is continuïteit en discontinuïteit met het Zendingsinstituut in Budapest, omdat de context een andere is.

In het vervolg van deze lezing wil ik u meenemen op de zoektocht naar nieuwe wegen voor missionaire vorming en onderwijs. Daarbij richt ik me op vijf verschillende dimensies/thema's van missionaire vorming en onderwijs, die op de schop zijn gegaan.

IV Een zoektocht naar nieuwe wegen in Oost-Europa

In het vervolg van deze publiekslezing wil ik dieper ingaan op deze zoektocht naar nieuwe wegen, die rekening houdt met de complexe postcommunistische situatie. Na de periode van euforie waarin talloze organisaties en kerken het zendingswerk in Oost-Europa op de schop te namen, op basis van functionele en pragmatische plannen uitgedacht in het westen, en veelal uitgevoerd door westerse zendingswerkers volgde een periode van ontgoocheling en verlegenheid, waarin belangrijke lessen geleerd.

In deze zoektocht naar nieuwe wegen wil ik me nader richten op vijf dimensie van missionaire vorming en onderwijs, die onderling nauw met elkaar verbonden zijn, en illustreren hoe missionaire vorming en onderwijs handen en voeten krijgt op vele plekken en op verrassende, verfrissende manieren.

1. Contextuele benadering tegenover een pragmatische benadering

De eerste dimensie is de zoektocht naar een contextuele benadering van missionaire vorming en onderwijs, die in tegenstelling tot de eerdergenoemde pragmatische aanpak, wel moeilijke vragen stelt, die aan de context gerelateerd zijn.

In gesprek gaan

De plannen om de Lijnbaan op de schop te nemen mislukten, omdat er vooraf geen overleg was geweest met belanghebbenden. Bij het "op de schop nemen" van missionaire vorming en onderwijs, is het van belang, het met elkaar om de tafel gaan om te verstaan wat er eigenlijk speelt in de **context**. Ook gaat het om een verstaan van de **theologische perspectieven**, van wat het Evangelie van Jezus Christus over die concrete vragen zegt. Dit is een proces van luisteren, van elkaar leren, en van vragen stellen. Een gesprek voeren in onze gehaaste tijd, gedomineerd door de sociale media, meer en meer een kunst is. Daarbij komt in Oost-Europa, dat vragen stellen gezien wordt als het laten blijken van je onkunde. Neem daarbij het nog steeds wijdverbreide wantrouwen, als een "schaduw van het verleden", dan is het onderstrepen van het belang van het in gesprek gaan makkelijker gezegd dan gedaan. Het is een complex en tijdrovend proces dat ook grondige, gezamenlijke studie vereist, een proces waarbij persoonlijke relaties belangrijker zijn dan projecten en programma's. Een relatie opbouwen kost tijd. Een *shortcut* nemen leidt snel tot misverstanden. De kernvraag is, hoe het evangelie en onze cultuur te verbinden, hoe als christelijke gemeente in de veranderde situatie te groeien als een open en gastvrije missionaire gemeente, om een lichtend licht en een zoutend zout te zijn.

Gesprekken over theologisch onderwijs op de Balkan

Een voorbeeld van met elkaar in gesprek gaan was de recente consultatie over theologisch onderwijs

---

⁴⁸ Joshua T. Searle and Mykhailo N. Cherenkov, "A Future and a Hope: Mission, Theological Education, and the Transformation of Post-Soviet Society," (Wipf & Stock, an Imprint of Wipf and Stock Publishers, 2014).

op de Balkan. Op de Balkan telden we recentelijk ruim 60 theologische opleidingen en bijbelscholen. Vele zijn maar heel klein en hebben maar een handje vol studenten. Er is weinig contact tussen kerkleiders en deze opleidingen over de behoeften. Meer dan 45 deelnemers uit meer dan 13 landen namen deel aan dit gesprek over de relatie tussen theologisch onderwijs en de kerken. Hoe moet het verder? Er is een gebrek aan predikanten in de vaak kleine gemeenten, er zijn vele theologische opleidingen, maar er mist iets, er is iets mis. Theologisch onderwijs moet op de schop. Het was een forumgesprek met korte bijdragen van meer dan 25 deelnemers: wat zijn de uitdagingen die we tegenkomen? Welke behoeften zijn er? Welke nieuwe initiatieven zijn het navolgen waard? Hoe moet het verder? Een kerkleider vertelde dat in zijn land er nu ongeveer 25-30.000 evangelische christenen zijn, ontstaan door het zendingswerk van westerse zendingswerkers, Brazilianen en Koreanen. Vaak brengen ze ieder een eigen kerkgenootschap mee, en starten ze een eigen theologische opleiding. Een kerkleider benadrukte: de "mentaliteit van verdeeldheid wordt vaak geïmporteerd door de zendingswerkers", er zijn te veel opleidingen, en er wordt veel dubbel werk gedaan. Omdat er maar weinig studenten zijn, moeten veel opleidingen de deuren weer sluiten. Verder vind ik het belangrijk dat er meer lokale docenten betrokken worden bij de opleiding van predikanten, om beter de connectie met de lokale situatie te kunnen maken." Het was een pleidooi voor een contextuele benadering.

2. Informatieve en transformatief leren

Een tweede dimensie is de zoektocht naar informatief en transformatief leren in missionaire vorming en onderwijs.

Traditionele didactische vormen: informatief leren

Theologisch onderwijs in Oost-Europa wordt veelal gekenmerkt door een focus op het overdragen van informatie, informatief leren. In de dertig jaar dat ik daarbij betrokken kwam het volgende patroon naar voren. Studenten luisteren nogal passief naar colleges, beginnen het studiemateriaal twee dagen voor hun mondelinge examen te memoriseren, reproduceren wat ze hebben geleerd hebben en krijgen een goed cijfer, maar twee dagen later herinneren ze zich zelfs niet meer waar het examen over ging.

Het zette me aan het denken over mijn manier van lesgeven. Ik probeerde een interactieve manier te introduceren, en stelde vragen aan mijn studenten. Al snel ging het gerucht: "Professor Kool weet niet waarover ze lesgeeft, ze stelt ons voortdurend vragen." Ik heb mijn les geleerd. De eerste uur van een college gebruik ik de traditionele lesmethode aan, door gezaghebbende mensen te citeren, het tweede uur geef ik aan waarom ik een interactieve didactische methode wilde hanteren, en dat er volgens mij geen "slechte" vragen bestaan.

Later ontdekte ik meer over transformatief leren, als is een manier van lesgeven die nieuwe deuren opent om samen te leren, vooral in *settings* waarin studenten uit verschillende achtergronden en verschillende christelijke tradities komen. Omdat mijn colleges bijna allemaal keuzevakken waren, moest ik steeds onderwerpen kiezen, anders kwamen er geen studenten. Ook begon ik al snel met het invoeren van zg. *Exposure trips*, als deel van de colleges, naar Servië, naar de Ukraine, en ook verschillende keren naar Amsterdam. Nog steeds hoor ik positieve feedback van studenten die daaraan deelnamen.

Excurs 2: Exposure trip naar Vukovar

Vijfentwintig jaar geleden was het een plaats in Europa, waar een oorlog woedde, van Serviërs tegen Kroaten: het oostelijke deel van Kroatië. Osijek, is gelegen waar twee grote rivieren, de Drava en de Donau zich verenigen, gelegen aan de noord-zuid corridor van belangrijke snelwegen door Europa die de Oostzee verbinden met de Adriatische Zee.

Het is een plaats die wordt gekenmerkt door grote verschillen in nationaliteiten en religieuze voorkeuren, waar de Servische orthodoxen, de Kroatische katholieken en de Bosnische moslims vreedzaam samenleefden, totdat er iets veranderde in 1991. De kleine evangelische community met het *Evangelical Theological Seminary* in Osijek bevond zich er middenin.

Vukovar

Ik herinner me nog goed mijn eerste bezoek aan Vukovar, een naburig stadje aan de Donau, net na het einde van de oorlog, in 1995, we liepen rond in een spookstad, en pikten granaatscherven op, als een herinnering. Het was totaal vernietigd. De oorlog heeft diepe littekens achtergelaten, in de hoofden van mensen, Overal zijn nog mijnenvelden te vinden.

Meer dan 25 jaar later hebben zich verbazingwekkende externe veranderingen voltrokken. Vorige zomer liepen we rond in Vukovar met een groep promovendi en mentoren van het *Osijek Doctoraal Colloquium*, en zagen dat veel gebouwen gerestaureerd zijn. We hoorden het verhaal van Pastor Lazar, president van de *Church of God*, een van de *Pentecostal* kerkgenootschappen in Kroatië, die op wonderbaarlijke wijze ontsnapte aan een moord. We hoorden van verzoeningsinitiatieven tussen de verschillende nationaliteiten en religieuze groeperingen, waarbij de stad en de Donau-vallei van een vallei van verwoesting veranderde in een vallei van zegeningen. We bezochten ook een kleine Servisch-orthodoxe kerk en zijn jonge priester, die liefde en mededogen uitstraalde, zijn verhaal vertelde hoe hij zijn kleine orthodoxe gemeenschap dient. We hebben geluisterd. We hebben veel vragen gesteld. We vertrokken met meer vragen dan antwoorden. Er werden veel "insecten in onze oren geplant".

Brug in Osijek als metafoor

We hebben ook genoten van het prachtige uitzicht en de zonsondergang van de brug van Osijek, over de Drava, die meer is dan een bezienswaardigheid. Die brug is een belangrijk beeld voor zending en voor missionaire vorming en onderwijs.

Lessen in transformatie

De studiereis aan Vukovar, een kerkdienst bijwonen in een kleine evangelische kerk in een nabijgelegen stadje, waar een onze studenten, een moslimbekeerde uit Kirgizië, preekte, waar we het getuigenis van dominee Lazar hoorde en het verhaal van het project Vallei der zegeningen, een bezoek aan de kleine orthodoxe kerk en het bezoek aan het herdenkingskerkhof, leerde ons waardevolle lessen over verandering, over transformatie als een vrucht van het volgen in de voetstappen van Jezus, over *Mission in Christ's way*. De ervaring van "Vukovar" domineerde onze koffietijd- en maaltijdbesprekingen in de komende dagen in onze kleine *Osijek Doctoraal Colloquium* gemeenschap. Het heeft ons veel lessen geleerd over zending, op een niet traditionele manier.

Excurs 3: Osijek Doctoral Colloquium

Aanleiding

"Eigenlijk heb ik een plaats nodig waar ik ongestoord kan studeren, zodat ik voortgang kan maken met mijn promotie studie." Ivan Rusyn geeft sinds 2012 geeft hij leiding aan het *Ukrainian Evangelical Theological Seminary* in Kiev, een interkerkelijke theologische opleiding met ruim 300 studenten uit de Oekraïne, Oost-Europa en Centraal Azië. Ze worden opgeleid voor leidinggevende taken in kerk en maatschappij.

In Oost-Europa zijn een toenemend aantal predikanten en theologen bezig met hun PhD studie. Velen houden zich bezig met het doordenken van actuele missionaire vragen waar de kerken voor staan. Maar ze maken maar weinig voortgang, omdat ze ondertussen leidinggeven aan een zendingsorganisatie, of een theol. opleiding, en/of zijn predikant van een gemeente of werken als jeugdwerkleider in een kerk. Velen hebben daarnaast ook een gezin met kinderen.

Wat?

Om een mogelijkheid te creëren enkele weken intensief te kunnen studeren, werd drie jaar geleden het *Osijek Doctoral Colloquium* opgericht om ongeveer 15 promotie studenten zoals Ivan de gelegenheid te geven om in de zomermaanden, onder leiding van enkele mentoren, ongestoord te kunnen werken aan hun promotie studie, in de bibliotheek van het *Evangelical Theological Seminary* in Osijek.

Zowel studenten als mentoren hadden hun vakantietijd opgeofferd. De groep studenten en mentoren was heel uiteenlopend, van verschillende kerkelijke achtergronden, en uit verschillende landen. Het programma was een afwisseling van Bijbelstudie, het presenteren van eigen onderzoek, discussie, en seminars. Er was heel veel tijd voor studie in de bibliotheek. Tijdens koffiepauzes en gedurende de maaltijden vertelden studenten en mentoren over hun werk of deelden ze hun levensverhaal, waarna we ook voor hen bidden.

In deze internationale, interkerkelijke leergemeenschap praktiseren we de principes van luisteren en vragen stellen, zo belangrijk in transformatief leren.

Waarom?

Het behalen van de doctorstitel is voor Ivan Rusin belangrijk voor de erkenning door het Ministerie van Onderwijs van de Oekraïne van de theologische opleiding waaraan Ivan is verbonden. Daarnaast worden de Baptisten, Pinkster en evangelische kerken in de Oekraïne meer serieus genomen door de Staat, als er leidinggevend zijn met een doctorstitel. Het programma draagt er ook aan bij dat deze kerken uit hun isolement komen omdat er capabele mensen uit Oost-Europa deel kunnen nemen aan de bredere academische gesprekken, waaronder ook die met orthodoxe en moslimleiders.

De 21 deelnemers die we dit jaar verwachten komen uit landen als Rusland, Ukraine, Hongarije, Tsjechië, Kyrgyzstan, Oezbekistan, Kroatië en Roemenië, en uit verschillende kerkelijke achtergronden.

Enkele reacties

- Marian: (Roemeens orthodoxe priester) “We hebben veel samen gebeden. Ik vond het heel fijn dat we over Bijbelse geschiedenissen en over de wonderen en het werk van Jezus Christus spraken. Ook door onze presentaties leerden we elkaar beter kennen. Ik heb interessante mensen leren kennen met indrukwekkende levensverhalen. Ik had ook de eer om door bekende en goede docenten te worden geholpen die me door hun kennis en ervaring verder geholpen hebben.”
- Denys: (evangelisch, Ukraine, decaan) “Het was ook waardevol dat we spraken over vragen van persoonlijke en geestelijke groei als deel van onze PhD studie. Het was mooi om ontmoetingen te hebben met mentoren die niet alleen gericht waren op het versterken van onze academische vaardigheden, maar ook op onze persoonlijke groei. Het was heel inspirerend om persoonlijke verhalen te horen van iemands levensreis in het zendingswerk. Daardoor leerden we elkaar goed kennen. ... De informele sfeer van openheid en gesprek was heel waardevol.
- Beni: (Pinkstergemeente, Roemenië, jeugdpredikant) “We hadden de mogelijkheid om verschillende mensen te leren kennen van uiteenlopende kerkelijke en culturele achtergrond. Ik had de prachtige ervaring om twee Roemeense collega’s te ontmoeten van de orthodoxe kerk, waardoor onze visie op het evangelie en op de wereld waarin we leven heel erg is veranderd. Ook al zijn we in veel opzichten heel verschillend, toch zijn we met elkaar verbonden door dezelfde Geest. Dit creëerde een inspirerende omgeving voor onze studie.”

- Ruslan: (Baptist, Centraal Azië, toeruster) “Een grote bijdrage van het programma was de openheid van de hoogleraren, en hun bereidheid om te helpen. Ze gaven waardevolle adviezen over mijn onderzoeksplan. Door de discussies heb ik ook veel geleerd om dat beter te verwoorden⁴⁹.”

Internationale en interkerkelijke leergemeenschap

Het gaat dus in het ODC om het creëren van een *safe space* en van een open leer omgeving, waar studenten samen studeren en hun leven delen gedurende enkele weken. De rol van de mentoren is daarin centraal. Nieuwe didactische methoden als transformatief leren worden gebruikt. Het gaat in dit programma uiteindelijk om de vorming van leiders en theologische docenten die in hun promotieonderzoek missiologisch leren reflecteren op de brandende vragen uit hun eigen context, maar ook die elkaar versterken in elkaars spiritualiteit en zo groeien in een *Christ-like*, dienende houding.

Dit programma zou niet mogelijk zijn zonder de financiële bijdrage van donor organisaties uit het westen, en de eigen bijdragen van de deelnemers. Er wordt ook nauw samengewerkt met de gevestigde theologische instituten, waaraan de promovendi officieel zijn verbonden.

Via het ODC en het CEEAMS-netwerk zijn we op het spoor gekomen van een flink aantal centra van missiologische reflectie en missionaire vorming, in plaatsen als Chisinau, St. Petersburg, Lviv, Kiev, Craiova, Iasi, Cluj, Bucharest, Arad, Budapest, Debrecen en Bishkek. Het ODC vervult daardoor ook een functie van het versterken van het netwerk voor missiologisch bezinning in Oost-Europa. Ook de jaarlijkse CEEAMS-conferenties, met meer dan 40 (vaak jonge) missiologen en *reflective practitioners* (predikanten en zendingswerkers) dienen dit doel. Het is onmogelijk binnen het bestek van deze lezing daar nader op in te gaan.

Excurs 4: Baptist Theological Academy, Budapest

Een ander voorbeeld van missionaire vorming en onderwijs is het *Baptist Theological Academy* in Budapest.

De afgelopen tien jaar is dit theologisch instituut uitgegroeid van een predikanten opleiding voor de Baptisten kerk van Hongarije, tot een volledige staats geaccrediteerde, en gesubsidieerde, internationale, interkerkelijke theologische opleiding met meer dan 500 studenten, waarvan meer dan de helft niet tot de Baptisten kerk behoren. Colleges worden gegeven in intensieve blokken van donderdag tot en met zaterdagavond, omdat vrijwel alle studenten hun studie volgen naast een volledige baan.

In de tien jaar dat ik daar missiologie geeft heb ik mijn Master colleges volledig op de schop moeten gooien, vanwege de grote verschuiving in de achtergrond van de studenten. Graag introduceer ik enkelen van hen:

Sandra werkt als jurist, en heeft eerder ook godsdienstwetenschap gestudeerd, en is nu ook bezig aan een studie psychologie, naast haar Masterstudie theologie aan het BTA. Ze stelt zich voor: “Ik ben in een onkerkelijk, derde generatie joods gezin opgegroeid, maar op de een of andere manier is het thema godsdienst niet in mijn opvoeding aan de orde gekomen. Nu ik wat ouder word ben ik me gaan bezighouden met godsdienstwetenschap. Vooral vanuit wetenschappelijke interesse heb ik me aangemeld voor de studie theologie. Ik ga niet naar de kerk, maar lees de Bijbel iedere dag. Religie is dus een heel belangrijk deel van mijn leven. Vooral missiologie als theologisch vak heeft mijn grote interesse, daarom heb ik me aangemeld voor dit college. Ook omdat de literatuur die in het missiologie college van het vorige semester aan de orde kwam me zo interesseerde.”

Gyula (Hongarije) was acht jaar gevangenisbewaarder, werd ontslagen, kort daarna ging zijn vrouw er met iemand vandoor en hij kwam min of meer op straat te staan. Hij kwam tot geloof, uit een

⁴⁹ Anne-Marie Kool, "Nieuw Levensteken Nr. 105," *Kerkbode*2016.

geheel onkerkelijke achtergrond en is nu actief betrokken bij gevangenis pastoraat, en bij het werk onder de Roma.

Melinda (Hongarije) komt ook uit een onkerkelijke achtergrond, en leerde tijdens haar middelbareschooltijd een christelijke familie kennen en was aangetrokken door hun leven in relatie met God. Tijdens haar universitaire studie muziek komt ze tot geloof en is nu al meer dan tien jaar werkzaam in het kinderevangelisatiewerk.

Emhő (Hongarije) was jaren actief in de wedstrijdsport, en is nu in de auto-industrie werkzaam. Via zijn vrouw kwam ook hij uit een totaal onkerkelijke achtergrond tot geloof.⁵⁰

Angi is grootmoeder, en heeft drie kinderen en drie kleinkinderen. Ze werkt in de sociale zorg, en is actief in een plaatselijke Rooms-katholieke parochie, in een stadje net buiten Budapest. Ze schrijft: "Ik vind het ontzettend fijn om te studeren aan het Baptisten seminarie, want mijn studie helpt hem om de liefde die ik van Hem krijg door te geven."

Áron komt uit een onkerkelijke achtergrond en is op 25-jarige leeftijd tot geloof gekomen door naar preken op het internet te luisteren. Hij is sterrenkundige, en vader van vier kinderen, en pas sinds vijf jaar kerkelijk meelevend, en actief in allerlei vormen van zendings- en evangelisatiewerk. Vorig jaar kreeg hij een duidelijke roeping om predikant te worden, en meldde zich aan voor de zendingsspecialisatie van het *Baptist Theological Academy*, waar ik al meer dan acht jaar lesgeef.⁵¹

Ik ben daarbij ook de didactische principes van het transformatieve leren gaan gebruiken, wat door de studenten erg wordt gewaard. Het nieuwe ligt dus in het feit om een leerproces op gang te brengen dat aan het begin van het semester begint, en doorloopt tot het einde van het semester, waarin de studenten samen leren, in een proces van interactie, en waar je als docent niet degene bent die alles weet, maar waarin je ook de meegebrachte ervaring en kennis van de studenten in dit leerproces betreft. Ook is het belangrijk om relevante vragen aan de orde te stellen, en de studenten te stimuleren relevante bronnen te raadplegen. Ik probeer daarbij hen meer handvaten aan te reiken om de vragen te gaan bestuderen, dan om antwoorden te geven. Maar deze gerichtheid op het zelfstandig leren reflecteren op vragen en het leren formuleren van een eigen mening is nog steeds vrij uniek in het Hongaarse en Oost-Europese theologische onderwijs. Mijn ervaring is dat een afwisseling van informatief leren en transformatief leren het meest vruchtbaar blijkt te zijn.

3. De relatie tussen Oost en West, maar ook met de kerken uit de zg. Meerderheids wereld

Een derde dimensie is de relatie tussen Oost en West, en in toenemende mate ook met kerken en zendingsorganisaties uit de zg. Meerderheidswereld.

Al uitgebreid heb ik stil gestaan bij de soms moeizame relatie tussen kerken en zendingsorganisaties uit Oost en West. Er is veel ten goede veranderd in de afgelopen 25 jaar, al behoort de tendens van het "eigen koninkrijkes bouwen" van westerse organisaties nog lang niet tot het verleden. Dat werd recentelijk op een conferentie georganiseerd door een Nederlandse NGO door een van de partners uit Oost-Europa duidelijk aan de orde gesteld.⁵² Ook in het theologisch en missiologisch onderwijs zijn er in Oost-Europa de "multinationals", die in Oost-Europa een goede markt zien, en die door lage collegegelden en het aanbieden van gratis laptops studenten trekken. Het leidt tot een atmosfeer van wedijveren om de vaak toch al lage studenten aantallen. En in het kader van het thema van missionaire

---

⁵⁰ "Nieuw Levensteken Nr. 114," *Kerkbode*2017.

⁵¹ "Nieuw Levensteken Nr. 117," *Kerkbode*2018.

⁵² Oleksandr Malov, "Cooperation East-West: Experiences and Lessons Learnt," in "Ownership of development in Eastern Europe" (Cluj-Napoca, Romania: Christian Platform for Eastern Europe, 2017). <https://www.prismaweb.org/nl/cpoe/wat-we-doen/bijeenkomsten/cpoe-conference-cluj-2017>, geraadpleegd op 25 mei 2018. Zie ook Levente Horváth, "Getting the Vision Clear - Christians in Europe: Our Common Calling," *ibid.*.

vorming en onderwijs, is het belangrijk op te merken dat het ook een proces van kopiëren van pragmatische, westerse modellen versterkt en dat van contextualisatie en het bestuderen van de moeilijke, contextuele vragen vanuit een theologisch perspectief verhindert.

Er zijn gelukkig in toenemende mate voorbeelden van een vruchtbare samenwerking tussen westerse kerken en partners in Oost-Europa, al blijft het een grote uitdaging om de omslag te maken naar een nieuwe rol voor de westerse zendingsorganisaties en kerken, naar het ondersteunen van lokale organisaties, dat zij zelfstandig de schop ter hand nemen, waarbij westerse zendingswerkers een coachende en ondersteunende rol spelen. De boodschap van de Tambaram conferentie van 1938 ten aanzien van de relatie tussen de “oudere” en de “jongere” kerken is nog steeds heel actueel in Oost-Europa, in sommige landen sterker dan in andere. Het voortzetten van een open en eerlijk gesprek over deze gevoelige kwesties is nodig. Ook een eerlijk luisteren naar de lokale behoeften is nodig.

Zendingswerkers uit de Meerderheids wereld (*Majority world*)

Missionaire vorming en onderwijs is niet alleen gericht op studenten, predikanten, en kerkleiders, maar in toenemende mate ook op zendingswerkers uit de Oost-Europa, uit de Balkan, uit de voormalige Sovjet-Unie, maar ook uit Centraal Azië, en uit de zg. Meerderheidswereld (*majority world*), wat vroeger de “niet-westerse” wereld werd genoemd. Het valt buiten het bestek van deze lezing om dieper in te gaan op de zendingsinitiatieven vanuit deze Meerderheids wereld, zoals in een fascinerend boek *Mission from the Majority world* geredigeerd door Enoch Wan⁵³. Het roept veel herkenning op in relatie tot zending in en vanuit Oost-Europa.

Excurs 5: Een voorbeeld van een zendingswerker uit Zuid-Korea

Als voorbeeld wil ik noemen de vorig jaar gepromoveerde Zuid-Koreaanse predikant Sung-Kon Park. Hij is docent missiologie in Slowakije, aan een Hongaarse sprekende theologische faculteit. Zijn dissertatie droeg als titel “*Missional Ecclesiology: Missionary Encounters between the Presbyterian Church of Korea (Tonghap) and Protestant Churches in the Czech Republic and Slovakia.*”

Jarenlang werkt hij als zendingswerker in Slowakije, verbonden aan de Hongaarssprekende Ref. Kerk. Mede door zijn werk vonden er missionaire ontmoetingen plaats tussen deze twee kerken. Via hem waren deze twee kerken met elkaar in gesprek gegaan, waarin er wederzijds een proces van missionaire vorming in gang was gezet, waarbij veel lessen werden geleerd. In dit proces was niet alleen hijzelf, maar ook zijn uitzendende kerk, de PCK in Korea, en de ontvangende kerk, de Hongaarssprekende Ref. Kerk in Slowakije bij betrokken geraakt. Gedurende deze periode van samenwerking werd hij geconfronteerd met vele maatschappelijke en culturele verschillen. Het opmerkelijke van zijn studie is daarbij de parallelle die er bestaat tussen de sociaal-maatschappelijke situatie in Slowakije na de val van het communisme (1989) en de tot voor kort gespannen situatie rond Noord-Korea. De motivatie van de Koreaanse kerken om zendingswerk in Oost-Europa te starten na de val van de Berlijnse muur was erop gericht om ervaring op te doen met het werken in een postcommunistische situatie, en als voorbereiding voor toekomstig werk in Noord-Korea.

Ook kreeg hij te maken met verschillende benaderingen op het terrein van de missiologie. Van oudsher ziet men in Zuid-Korea de zending van de kerk meer als een zaak van doen, van veel programma’s organiseren, van veel zendingswerkers uitzenden en veel mensen tot bekering brengen, in Verwegistan. Maar in zijn studie benadrukt hij dat het in het missionaire gemeente zijn meer gaat om een zaak van zijn, dat alle aspecten van het gemeente-zijn raakt, en dat om de hoek van de deur begint, in Dichtbij-jistan. Vragen die niet alleen voor de Koreaanse kerk tot nadenken stemmen. Deze studie werpt een interessant licht op de rol van de zendingswerker als “tussenpersoon”.

---

⁵³ Wan and Pocock, *Missions from the Majority World : Progress, Challenges, and Case Studies*.

4. De ontwikkeling en verzameling van lokale bronnen voor studie, en het toegankelijk maken daarvan

De vierde dimensie is de zoektocht naar de ontwikkeling en het verzamelen van lokale bronnen voor studie en het toegankelijk maken daarvan. Voor een contextuele benadering van missionaire vorming en onderwijs, is relevant onderzoek nodig, met relevante bronnen om mee in gesprek te gaan, om uiteindelijk relevant onderwijs te kunnen geven, over b.v. de zendingsgeschiedenis van de Oost-Europese landen?

In Oost-Europa - en in veel andere landen - loop je daarbij tegen een aantal fundamentele problemen aan.

Drie problemen

Allereerst zijn er niet veel boeken over zending in Oost-Europa verschenen. Gelukkig begint daar verandering in te komen. Natuurlijk kun je ook leren van boeken geschreven voor een Amerikaans of Nederlands publiek. Een toenemend aantal van deze boeken zijn vertaald in een van de vele talen van Oost-Europa. Maar het blijven vertalingen, die niet ingaan op de moeilijke vragen van de "schaduwen van het verleden" in Oost-Europa.

Een tweede probleem is dat de studies die verschenen zijn moeilijk verkrijgbaar zijn, vaak erg duur zijn, of helemaal niet zijn uitgegeven. We zijn bezig met het opzetten van een digitale bibliotheek, om deze boeken beschikbaar te maken.

Het derde probleem is dat de boeken die verschenen zijn, vaak door zendingswerkers zijn geschreven, die voor kortere of langere tijd in het oosten van Europa hebben gewerkt. Die studies zijn waardevol, maar zij kijken vaak toch met een andere bril tegen de situatie aan. Al heeft dat ook zijn voordelen.

Vorig jaar is een project opgezet door het CEEAMS, het netwerk voor missiologisch onderwijs in Oost-Europa, om een digitale bibliotheek op te zetten met missiologische literatuur uit diverse christelijke tradities en de verschillende landen uit Oost-Europa, ter ondersteuning van b.v. het *Osijek Doctoral Colloquium* programma. We hebben tot op heden meer dan 1700 titels verzameld. Maar we lopen op tegen allerlei praktische, technische problemen, en problemen van copyright. Het gebrek van een stevige institutionele achtergrond, waar ervaring aanwezig is om dergelijke problemen op te lossen ontbreekt voornamelijk.

Moeite met financieren

Echter, zij die een pragmatische benadering voorstaan, met de nadruk op kwantitatieve factoren in kerk en zending zijn meestal geen voorstander van de trage en vaak kostbare productie van contextuele handboeken over aan zending en evangelisatie gerelateerde onderwerpen en de financiering van het onderzoek dat daarvoor nodig is.

Het vertalen van een boek uit het Engels wordt vaak als efficiënter beschouwd. Dat is waar in het Globale Zuiden, maar ook in Oost-Europa. Het is veel gemakkelijker om fondsen te werven voor kortlopende projecten die gemakkelijk meetbaar zijn, voor noodhulp of voor projecten voor kerkplanting, met een min of meer duidelijke output.

Het gevolg is dat er relatief weinig bekend is over de dynamische en innovatieve initiatieven op het gebied van zending en evangelisatie die plaatsvinden in het oostelijke deel van Europa. Degenen die de ervaring, vaardigheden en kwalificaties hebben om deze zendingpraktijken te onderzoeken en op te schrijven, om daaruit de lessen voor de eigen context te trekken, de bestaande beelden van het Europese christendom te corrigeren en het Europese en wereld christendom te verrijken, zijn overbezet in hun zendingswerk en hebben de tijd en toegang tot de relevante e-resources, die zo gemakkelijk beschikbaar zijn in de universiteitsbibliotheken in het Westen.

Mission in Central and Eastern Europe

Gelukkig is er recentelijk voortgang gemaakt. Vorig jaar verscheen *Mission in Central and Eastern Europe*, een (hele) dikke pil geworden: 715 pagina's, met 43 hoofdstukken geschreven door 39 auteurs, theologen, missiologen en mensen uit de praktijk, afkomstig uit 14 landen, van heel brede kerkelijke achtergrond. (Het gerucht gaat in Oost-Europa dat boeken waar ik iets mee te maken heb, de neiging hebben wat uit te dijen...)

De hoofdstukken verkennen het complexe missiologische denken en de praktijk van Oost-Europa, en geeft aandacht aan specifieke missionaire en missiologisch initiatieven en wijzen op de uitdagingen en kansen voor de zending in dit deel van de wereld. Het is gratis beschikbaar voor download.⁵⁴

Walls legacy

Het opzetten van structuren om het wereldchristendom te documenteren, en om instrumenten te creëren voor de studie daarvan, is al vaak benadrukt door Andrew F. Walls. Jaren geleden richtte hij daarom een studiegroep op (DABOH) binnen de *International Association for Mission Studies* om ondersteuning te verlenen aan dit proces.⁵⁵ De inspanningen om literatuur voor missiologie in Oost-Europa te verzamelen maken deel uit van deze visie. Ook met betrekking tot het Roma onderzoek en het opzetten van het Kennis Centrum voor Roma Christelijke gemeenschappen zijn we druk bezig met het verzamelen van documenten, en het opzetten van instrumenten voor de studie daarvan.

5. Roma onderwijs en onderzoek

De vijfde dimensie in de zoektocht naar nieuwe wegen in missionaire vorming en onderwijs is gerelateerd aan de Roma. Eigenlijk heeft dit thema te maken met de vier eerdergenoemde dimensies: met het zoeken naar een contextuele benadering, met het zoeken naar nieuwe didactische vormen, met het zoeken naar een nieuwe relatie tussen Oost en West en met het ontwikkelen en verzamelen van lokale bronnen.

Roma als uitdaging

In het Oosten van Europa ligt er voor de kerken een stevige uitdaging die te maken heeft met de positie van 10-12 miljoen Roma. In Hongarije is ongeveer 10% van de bevolking afkomstig uit deze minderheidsgroep. Er leven vele stereotiepe verhalen en vooroordelen over Roma.⁵⁶ En dan de klemmende vraag voor de kerkelijke gemeente: hoe ga je om met deze groep, met het anders zijn. Kun je deze naaste liefhebben?

De houding van (Oost-) Europese kerken ten opzichte van de Roma

De Europese kerken, met inbegrip van de Oost-Europese kerken zoeken op verschillende manieren om te reageren op de gemarginaliseerde Roma-bevolking. Elders ben ik daar uitgebreid op ingegaan.⁵⁷

Enkele opmerkingen van belang voor ons thema:

1. Roma in Europa worden al 600 jaar lang gezien als een "bedreiging", dat heeft Klaus Michael

---

⁵⁴ (<http://ceeams.org/2017/06/21/mission-in-central-and-eastern-europe-realities-perspectives-trends/>)

⁵⁵ Michael Poon, "Re-Imagining World Christianity: Andrew Walls and His Legacy," *Fulcrum* (2011), <https://www.fulcrum-anglican.org.uk/articles/re-imagining-world-christianity-andrew-walls-and-his-legacy/>.

⁵⁶ Zie b.v. ook Klaus-Michael Bogdal, "Europe Invents the Gypsies. The Dark Side of Modernity," *Eurozine*, no. 24 Febr. 2012 (2012), <http://www.eurozine.com/articles/2012-02-24-bogdal-en.html>; *Europa Erfindet Die Zigeuner : Eine Geschichte Von Faszination Und Verachtung*, 1. Aufl. ed. (Berlin: Suhrkamp, 2011); *ibid.*

⁵⁷ Kool, "Eastern European Churches Engaging Roma People: Historical and Missiological Perspectives."

Bogdal's studie *Europa erfindet die Zigeuner* duidelijk uiteengezet.⁵⁸ Hij zet uiteen dat de "Zigeuners" niet echt als deel van de Europese volkeren worden gezien. Steeds werden de verschillen benadrukt en niet de overeenkomsten.

2. De Katholieke Romoloog Gernot Haupt observeerde in 2009 dat weinig studies verschenen zijn die over de Roma schrijven vanuit een religieus perspectief. Sindsdien is daar wel enige verandering gekomen, al ontbreekt het theologische en missiologische aspect.⁵⁹

3. De Roma werden pas recent weer een "kwestie" in 1998/99, toen de uitbreiding van de EU in het vizier kwam. Velen in West-Europa vreesden een massieve migratie van Oost naar West van arme Oost-Europeanen, die werden beschouwd als een gevaarlijke bosbrand in de achtertuin.

4. Ook veel (Oost-) Europese kerken volgden de EU daarin, al maakten meestal gebruik van dezelfde paradigma's als de EU, en kwamen theologische principes nauwelijks aan de orde.

4. Voor echte dialoog tussen de (Oost-) Europese kerken en de Roma is het nodig om over het verleden te spreken, "wat voor kwaad we de Roma hebben aangedaan, en daarvoor ook vergeving te vragen"⁶⁰

5. In 1997 is de *Gypsy Smith School* in Roemenië opgericht, een bijbelschool waar sindsdien 120 Roma predikanten getrainde. Het probleem daarbij is echter, of dat onderwijs wel aansloot bij hun situatie, omdat niet Roemeense docenten betrokken waren bij het lesgeven, maar Amerikaanse docenten werden ingevlogen.

6. Discriminatie van de Roma in veel Europese en Oost-Europese landen en kerken is nog steeds aan de orde van de dag. De stereotype beelden leven voort.

7. Om deze stereotype beelden te doorbreken is het van belang om de Roma Christenen een gezicht te geven, en om stappen te zetten om de geschiedenis van de Roma Christelijke gemeenschappen te leren kennen.

8. De uitdaging is om samen met de Roma samen te werken in Gods zending in Europa. Veel van hen zijn naar inderdaad naar het westen van Europa vertrokken, waar ook veel Roma christelijke gemeenten zijn ontstaan.

9. Bezinning op de vragen van Evangelie en Cultuur in de Roma kerken staat nog in de kinderschoenen, daarbij is er ook een zoeken naar relevante en contextuele missionaire vorming en onderwijs voor de Roma predikanten, maar ook voor de Europese historische kerken, om anders tegen de Roma aan te kijken. Deze discriminerende houding motiveerde mij om in mijn colleges en in het toerustingswerk te benadrukken dat Gods liefde zich richt op *alle* volken, en dat in het Koninkrijk van God verscheidenheid en veelkleurigheid juist verrijkend is!

Ontstaan Roma Networks

In 2014 werd een internationale netwerk- en trainingsconferentie georganiseerd door een Chinese zendingsorganisatie met 200 deelnemers, uit vele hoeken van Oost-Europa, de helft van hen Roma predikanten of zendingswerkers onder de Roma. Als resultaat werd een netwerk van Roma Christelijke gemeenschappen opgericht.⁶¹ dat dat zich heeft uitgestrekt tot 28 landen.

Ondertussen zijn er tekenen van "opwekkingen" onder de Roma zichtbaar. Zoals bijvoorbeeld in Servië. De overgrote meerderheid van de ongeveer 10.000 Roma in Leskovac is Moslim. Bijna iedere tweede persoon in deze gemeente, die nu na dertig jaar evangelisatie werk meer dan 1000 leden telt, is tot geloof gekomen door de wonderbaarlijke genezing van iemand in de familie.

---

⁵⁸ Klaus-Michael Bogdal, *Europa Erfindet Die Zigeuner : Eine Geschichte Von Faszination Und Verachtung*, 1. Aufl. ed. (Berlin: Suhrkamp, 2011).

⁵⁹ Gernot Haupt, *Antiziganismus Und Religion: Elemente Einer Theologie Der Roma-Befreiung* (Wien: Lit Verlag, 2009).

⁶⁰ Conference of European Churches, "Chapter Iv: Churches' Commission for Migrants in Europe Report," in *From Trondheim to Lyon. CEC Activity Report to the 13th Assembly: Called to One Hope in Christ* (2009).

⁶¹ www.romanetworks.com

Kenmerken van Roma Networks

Dit nieuwe netwerk voor Roma christelijke gemeenschappen en werkers wordt gekenmerkt door een zoeken naar samenwerking, maar ook door een verlangen om te leren, van elkaar en van ontwikkelingen van kerken in andere werelddelen.

Het derde wat me opvalt is, dat dit een netwerk is voornamelijk van Roma voor Roma, ook al zijn er niet-Roma bij betrokken. Het is een netwerk waarin het principe: “Niets over ons zonder ons” in praktijk wordt gebracht.

Theologische bezinning op *Roma Christian Communities*

Een flink aantal van mijn studenten aan de BTA hebben de afgelopen jaren hun Master scriptie geschreven over het Roma werk in Hongarije. Mede daarom organiseren we vorig jaar in Osijek een conferentie om meer inzicht te krijgen in de Roma christelijke gemeenschappen, in hoe de Here aan het werk is onder de Roma, en om een bijdrage te leveren aan het doorbreken van de negatieve berichtgeving die vaak de media domineert.

Onder hen waren Barnabas, die ik enkele jaren geleden begeleidde bij het schrijven van zijn eindschrift over het Roma werk in de Baptisten kerk in Hongarije, maar ook Pali, die ik ruim twintig jaar geleden voor het eerst ontmoette bij de opening van het zendingsinstituut. Verder was Rici er, die ik leerde kennen toen hij destijds een jaar lang iedere dag in de bibliotheek van het zendingsinstituut studeerde, heel erg geïnteresseerd om meer te leren over missiologie. En het is geweldig dat ook Sasa een lezing hield. Pas rondde hij de eerste fase van zijn theologie studie af. Meer dan 40 deelnemers uit acht landen van verschillende kerkelijke achtergronden waren aanwezig, meer dan een derde Roma. Meer dan 25 korte lezingen werden gehouden.

Zoektocht is maar een begin

De zoektocht naar nieuwe wegen voor missionaire vorming en onderwijs met deze vijf dimensies staat nog maar in een beginfase, en staat pas in de steigers.

Manifesto met uitdagingen als praatpapier

Ik heb u in deze lezing meegenomen op een zoektocht naar nieuwe wegen voor missionaire vorming en onderwijs, en daarbij vijf dimensies benadrukt.

Graag wil ik u uitnodigen om het gesprek voort te zetten met behulp van een praatpapier, een Manifesto, waarin ik een toekomstige agenda voor missionaire vorming en onderwijs uiteen heb gezet. Het is een missiologisch Manifesto, om een kritische wisselwerking tussen missionaire theorie en missionaire praktijk te versterken, met als doel om uiteindelijk de kerken te helpen te groeien om missionair gemeente te zijn. Het is bedoeld als praatpapier voor kerken in Oost-Europa, maar ook voor u, in het Westen van Europa, voor uw gesprekken met de Oost-Europese partners.

Kort wil ik enkele uitdagingen uit dit *Manifesto* aanstippen, voor verder gesprek.

1. Missionaire toerusting van professionals

Lange tijd houdt het me bezig hoe binnen het veld van de missionaire toerusting de *professionals*, de „zendingswerkers” van vandaag te leren om in hun beroep getuige te zijn van Christus, hoe artsen, docenten, juristen, zakenmensen, iets van Christus kunnen laten zien in hun dagelijks leven. Hoe zouden zij vanuit hun christelijke gezindheid veranderingsprocessen ingang kunnen zetten in de maatschappij? Hoe kunnen zij een zoutend zout zijn en een lichtend licht? Met een groep

predikanten, zakenmensen, en vertegenwoordigers van theologische opleidingen uit vijf verschillende landen dachten we in de marge van het zomerprogramma voor PhD studenten na over hoe we hierin kunnen samenwerken. Ook de CEEAMS jaarlijkse conferentie hield zich met die thema bezig.

2. De "verzakelijking" van zendingsorganisaties en kerken

Een belangrijke missionaire uitdaging is om wat de bekende J.E. Lesslie Newbigin verwoordde in 1962, om onze missionaire werk door het Woord van God te laten bepalen.⁶² Vooral in Noord-Amerika, maar in toenemende mate ook in Europa en Oost-Europa werken kerken en zendingsorganisaties vanuit management principes, en niet vanuit theologische principes.⁶³ Ze richten zich meer op output en resultaten dan op de vrucht van de Geest, die op een verborgen manier groeit, meer op waarde voor je geld, dan op vrije genade, meer op succesverhalen dan op opoffering en toewijding, meer op kwantiteit dan op kwaliteit, meer op oppervlakkige, snelle resultaten, dan op veranderingen die op lange termijn tot stand komen. Daarbij wordt er meer vastgehouden aan macht, dan aan toegewijd zijn aan dienstbaarheid. In het kort, geseculariseerde waarden hebben de kerk doortrokken, en daarbij is zij ontdaan van haar missionaire gerichtheid. Natuurlijk moeten we oppassen om niet te generaliseren.

3. Omgaan met "anderen" en verzoening.

Een van de grote problemen in Oost-Europa is hoe om te gaan met het probleem van het "anders zijn", m.n. ten opzichte van de Roma, maar ook t.o.v. de vluchtelingen en migranten. Het vraagt om een theologie van verzoening.⁶⁴ Miroslav Volf zegt: "de toekomst van de hele wereld hangt af van hoe we omgaan met etnische, religieuze en geslachtsverschillen." Hij benadrukt dat velen vergeten zijn om de verzoening tussen God en mens door te vertalen naar de onderlinge relaties tussen mensen. Hun geloof is iets geworden van een individuele relatie tussen God en mens en heeft niets te maken met de verzoening van onderlinge relaties. Dit⁶⁵ is een van de redenen volgens Volf, waarom kerken in Midden-Europa niet weten om te gaan met conflictsituaties, terwijl ze juist, vanuit hun Christelijk geloof een belangrijke rol zouden kunnen spelen in het proces van verzoening, denk bv aan Zuid-Afrika. Het probleem van het "anders zijn" verhindert mensen dus om missionair bezig te zijn, en grenzen over te gaan. Verzoening is vaak een leeg begrip, omdat kerklidmaatschap vaak beperkt is tot een formeel iets, tot een behoren tot een etnische of culturele groep. Het verwerken van het verleden hoort eigenlijk ook tot deze uitdaging. Dat blijft in vele landen van Oost-Europa nog een hele grote uitdaging.

4. Relevant Roma onderzoek nodig

We weten nog weinig over de "opwekkingen" die gaande zijn in andere Oost-Europese landen als Slowakije, en Roemenië, Bulgarije, en Rusland. We weten ook weinig over de Roma Christelijke gemeenschappen zelf, en hun Roma-predikanten. Er zijn geen woordenboeken, encyclopedie of handboeken met beschrijvingen van de Roma kerkvaders en -moeders. Deze Roma christenen voelen zich meer en meer geroepen om het evangelie ook onder de niet-Roma te verspreiden, vanuit de marge

---

⁶² J. E. Lesslie Newbigin, "Bringing Our Missionary Methods under the Word of God," *Occasional Bulletin from the Missionary Research Library* XIII, no. 11 (1962).. Zie ook: Anne-Marie Kool, "Changing Images in the Formation for Mission: Commission V in Light of Current Challenges. A Western Perspective," in *Edinburgh 1910: Mission Then and Now*, ed. Kenn Ross (Regnum, Oxford UK; William Carey, Pasadena, CA; SATHRI, Bangalore, India, 2009).

⁶³ Cf. *The Thailand Report on Secularists. Christian Witness to Secularized People*, ed. LCWE, Lausanne Occasional Paper Nr. 8 (The Lausanne Committee for World Evangelization, 1980).

⁶⁴ Zie ook: "Eastern European Churches Engaging Roma People: Historical and Missiological Perspectives."

⁶⁵ Zie ook: Miroslav Volf, "Exclusion and Embrace: Theological Reflections in the Wake of 'Ethnic Cleansing'," *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 13, no. 6 (1993); *Exclusion and Embrace: A Theological Exploration of Identity, Otherness, and Reconciliation* (Abingdon Press, Nashville, 1996); "The Social Meaning of Reconciliation," *Religion in Eastern Europe* 18, no. ? (1998).

van de maatschappij. Er is een zoektocht gaande naar relevant missionaire onderwijs en toerusting voor Roma predikanten. Onderzoek is gestart om de vele Roma christelijke gemeenschappen in kaart te brengen. Discriminatie van Roma is aan de orde van de dag, niet alleen in Leskovac, maar in vele plaatsen in Oost-Europa. Dit is regelmatig voorpagina nieuws. Veel minder bekend is deze geestelijke opwekking die in vele plaatsen in Oost-Europa gaande is.

5. Meerderheids wereld: focus op spiritualiteit, westerse zending op activisme

Er is heel veel te leren van de zg. Meerderheidswereld, vooral wat betreft spiritualiteit, Westerse zending wordt vaak gekenmerkt door activisme. Dit wordt bevestigd door de dissertatie van Sung Kon Park.⁶⁶

6. Missionaire oriëntatie van zendingswerkers

Het belang van missionaire oriëntatie van zendingswerkers in de lokale context is vooral op verzoek van predikanten in Bosnië op de agenda gezet, die merken dat zendingswerkers zo weinig begrijpen van de lokale context en dat er zo weinig contact is met kerkleiders. Een pilotproject gaat binnenkort van start.

Zendingswerkers in het veranderende Oost-Europa krijgen een nieuwe rol bij het op de schop gaan van missionaire vorming en onderwijs. Hij/zij is meer vragensteller, en coach, een "Barnabas", dan de persoon waar alles om draait. Misschien is het wel belangrijker voor de kerken in West-Europa, om door het werk van een zendingswerker inzicht te krijgen in het kerkelijk leven in het Oosten van Europa, in wat er b.v. onder de Roma gebeurt, dan de zichtbare bijdrage in Oost-Europa. Ook is meer bezinning nodig op de rol van zendingswerker als tussenpersoon tussen de uitzendende gemeente en de ontvangende kerken, en als *facilitator* van een leerproces tussen de twee.

7. Theologische-missiologicalische bezinning stimuleren

In een toespraak in 1962 voor leiders van Amerikaanse kerken en zendingsgenootschappen houdt Lesslie Newbigin een lezing over *Bringing our missionary methods under the Word of God*. Newbigin dringt erop aan om de Bijbelse en theologische basis van zending opnieuw serieus te nemen. Het volgende citaat heeft me in dit artikel diep geraakt.

"Christelijke zending begon niet als iets dat voor de wereld moest worden gedaan, maar als iets dat God voor iedereen heeft gedaan: de overwinning over de dood. De verrezen Heer met ons - dat is het uitgangspunt. Jezus regeert; Hij is de Alpha en Omega; alle macht in hemel en aarde is van Hem. Hij bouwt op en werpt neer, Hij trekt uit (*uproots*) en plant. Hij worstelt niet tegen een wereld die te sterk voor hem is. Hij roept ons niet op om Hem te helpen de wereld te overwinnen. Hij heeft de wereld overwonnen, en alle dingen - de dingen die ons zo verbazen en beangstigen - zijn in Zijn handen om te handelen zoals Hij wil. Hoe dom zijn we als we ons laten verleiden om een andere gezagsbron en zekerheid voor ons zendingswerk te zoeken ... Alsof wie Christus is en wat Hij heeft gedaan, geen goede reden zou zijn om zingend naar de einden der aarde te gaan.⁶⁷ "

Recapitulatie

Kernboodschap

De kern boodschap van mijn betoog was dat missionaire vorming en onderwijs in Oost-Europa zich bevindt in een proces van verandering, van op de schop gaan. Deze zoektocht naar nieuwe wegen om

---

⁶⁶ John Amalraj, Geoffrey W. Hahn, and William David Taylor, *Spirituality in Mission : Embracing the Lifelong Journey* (2018).

⁶⁷ J. E. Lesslie Newbigin, "Bringing Our Missionary Methods under the Word of God," *Occasional Bulletin from the Missionary Research Library* XIII, no. 11 (1962).

het evangelie door te vertalen in de postcommunistische context, maakt deel uit van de policentrische missionaire beweging, zending van overal naar overal. Dit vereist ook een op de schop gaan van de samenwerkingsverbanden met de westerse kerken, waarbij het gesprek met alle belanghebbenden ten aanzien van de behoeften, het versterken van de deskundigheid ter plekke en het wederzijds leren centraal staat. Werken op basis van een geïmporteerd plan, zonder een zorgvuldig proces en vaak tijdrovend proces van luisteren en overleg, vanuit het perspectief: "wij weten wat uw probleem is en wij hebben de oplossing" leidt vroeg of laat tot een debacle. Zie het Lijnbaan verhaal.

Ik ben in gegaan op het veranderende kerkelijke landschap van Europa met een focus op Oost-Europa. Daarna op de beginfase van hoe missionaire vorming en onderwijs in de periode na 1989 van de grond kwam en hoe de eerste schop de grond in ging. Vervolgens heb ik u meegenomen op een zoektocht naar nieuwe wegen, hoe missionaire vorming en onderwijs handen en voeten krijgt op vele plekken en op verrassende, verfrissende manieren en welke uitdagingen daarbij een rol spelen. Daarbij heb ik me op de volgende vijf thema's of dimensies richten van missionaire vorming en onderwijs: 1. Contextuele benadering tegenover *managerial missiology* benadering 2. Informatieve leren tegenover transformatief leren 3. De relatie tussen Oost en West, maar ook met de kerken uit de zg. Meerderheids wereld 4. De ontwikkeling en verzameling van lokale bronnen voor studie, en het toegankelijk maken daarvan 5. Roma onderwijs en onderzoek.

Kwetsbare structuren

Het is belangrijk om hierbij de observatie van Dietrich Werner ten aanzien van de kwetsbaarheid van de structuren voor missionaire vorming en onderwijs serieus te nemen. Ook in Oost-Europa zijn die structuren kwetsbaar.⁶⁸ Daardoor is samenwerking binnen Oost-Europa en samenwerking met Westerse organisaties van groot belang.

Conclusies

Bruggen bouwen

Zoals u weet woon ik al jaren in Budapest. Ik ben nog steeds gefascineerd door de geschiedenis van de bouw van de Kettingbrug in 1848, die grote veranderingen teweegbracht in de stad.

Waarschijnlijk wel grotere veranderingen dan het op de schop gaan van de Coolsingel.

De bouw van deze brug is een prachtig voorbeeld van samenwerking tussen Oost en West. Het idee was afkomstig van de Hongaarse Graaf Széchenyi. De brug is ontworpen door een Engelse architect, een Schotse ingenieur, in samenwerking met lokale ingenieurs, en uiteindelijk gebouwd door lokale bouwers. De brug over de Donau verbond voor het eerst twee geheel verschillende delen van de stad, Buda en Pest, en maakte het mogelijk dat het verkeer gemakkelijk van Oost naar West en weer terug kon gaan.

Dit zou een mooi beeld kunnen zijn voor missionaire vorming en onderwijs in Oost-Europa. De Berlijnse muur is gevallen, er is een proces van verandering in gang gezet, een proces van bruggen bouwen, om de samenwerking tussen Oost en West te bevorderen. Een nieuwe geest van samenwerking, gebaseerd op wederzijds respect is aan het ontstaan.

Graag wil ik mijn hoop uitspreken dat alle belanghebbenden bij het op de schop gaan van missionaire vorming en onderwijs in Oost-Europa de uitdaging aannemen om in gesprek te gaan en in gesprek te blijven.

---

⁶⁸ " Dietrich Werner, "Evangelism in Theological Education in Europe - 12 Considerations from Ete/Wcc," in *WCC-consultation on evangelism in theological education and missional formation in Europe, 28-31 October 2012* (Bossey, Switzerland: WCC, 2012).

- Amalraj, John, Geoffrey W. Hahn, and William David Taylor. *Spirituality in Mission : Embracing the Lifelong Journey*. [in English] 2018.
- Bogdal, Klaus-Michael. *Europa Erfindet Die Zigeuner : Eine Geschichte Von Faszination Und Verachtung*. 1. Aufl. ed. Berlin: Suhrkamp, 2011.
- Bremer, Thomas. "The "West" as the Archetypal Enemy in the Theological and Philosophical Discourse of Orthodox Christianity." *European History Online* (2017). <http://ieg-ego.eu/en/threads/models-and-stereotypes/concepts-of-the-west-in-eastern-europe/thomas-bremer-the-west-as-the-archetypal-enemy-in-the-theological-and-philosophical-discourse-of-orthodox-christianity>.
- Casanova, Jose. "Religion, European Secular Identities, and European Integration." *Tranzit* 27 (2004).
- Churches, Conference of European. "Chapter Iv: Churches' Commission for Migrants in Europe Report." In *From Trondheim to Lyon. Cec Activity Report to the 13th Assembly: Called to One Hope in Christ*, 2009.
- Haupt, Gernot. *Antiziganismus Und Religion: Elemente Einer Theologie Der Roma-Befreiung*. [in Summary in English.] Wien: Lit Verlag, 2009.
- Horváth, Levente. "Getting the Vision Clear - Christians in Europe: Our Common Calling." In *"Ownership of development in Eastern Europe"*. Cluj-Napoca, Romania: Christian Platform for Eastern Europe, 2017.
- International Missionary, Council, and Meeting. "The Life of the Church : Presenting Papers Based Upon the Meeting of the International Missionary Council at Tambaram, Madras, India, December 12th to 29th, 1938." New York, 1939.
- Jeyaraj, Daniel. "The Re-Emergence of Global Christianity 1910-2010." In *Atlas of Global Christianity 1910-2010*, edited by Todd M. Johnson and Kenneth R. Ross, 54-55. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009.
- Kool, Anne-Marie. "Behind the Former Iron Curtain: Teaching Missiology in Central and Eastern Europe." In *Wild: Women in Leadership Development*, edited by Gwen Dewey Grace Barnes. Woodinville, WA: Harmon Press, 2013.
- . "Changing Images in the Formation for Mission: Commission V in Light of Current Challenges. A Western Perspective." In *Edinburgh 1910: Mission Then and Now*, edited by Kenn Ross: Regnum, Oxford UK; William Carey, Pasadena, CA; SATHRI, Bangalore, India, 2009.
- . "The Church in Hungary and Central and Eastern Europe: Trends and Challenges." *Princeton Theological Seminary Bulletin* 28, no. 2 (2007): 146-64.
- . "Eastern European Churches Engaging Roma People: Historical and Missiological Perspectives." In *Mission in Central and Eastern Europe: Realities, Perspectives, Trends*, edited by Corneliu Constantineanu, Mihai Himcinschi, Anne-Marie Kool and Marcel Macelar. Regnum Edinburgh Centenary Series. Oxford: Regnum, 2016.
- . "From Marginalization to Revitalization: Missiology's Contribution to the Renewal of Theological Curricula of Theological Institutions in Eastern European Contexts." In *Evangelical Mission in the Eastern Orthodox Contexts: Bulgaria, Romania, Moldova, Ukraine*, edited by Mihai Malancea, 9-37. Chisinau, MD: Universitatea Divitia Gratiae, 2013.
- . "Leadership Issues in Central and Eastern Europe: Continuing Trends and Challenges in Mission and Missiology." *Acta Missiologiae* 1, no. 1 (2008): 135-51.
- . "A Missiologists' Look at the Future: A Missiological Manifesto for the 21st Century." In *Mission in Central and Eastern Europe: Realities, Perspectives, Trends*, edited by Corneliu Constantineanu, Mihai Himcinschi, Anne-Marie Kool and Marcel Macelar. Regnum Edinburgh Centenary Series. Oxford: Regnum, 2016.
- . "Nieuw Levensteken Nr. 103." *Kerkbode*, 2016.
- . "Nieuw Levensteken Nr. 105." *Kerkbode*, 2016.

- . "Nieuw Levensteken Nr. 114." *Kerkbode*, 2017.
- . "Nieuw Levensteken Nr. 117." *Kerkbode*, 2018.
- . "Re-Visiting Mission in Europe through Contemporary Image-Formation: A Missiological Manifesto for the 21st Century." In *Fuller Theological Seminary: 50th Anniversary Celebration and 2015 Missiology Lectures*. Pasadena, CA, 2015.
- . "Revisiting Mission in, to and from Europe through Contemporary Image Formation." In *The State of Missiology Today: Global Innovations in Christian Witness (Missiological Engagements)* edited by Charles E. van Engen. Downers Grove, IL: IVP Academic, 2016.
- . "Revolutions in European Mission: "What Has Been Achieved in 25 Years of Eastern European Mission?"" In *Mission in Central and Eastern Europe: Realities, Perspectives, Trends*, edited by Corneliu Constantineanu, Mihai Himcinschi, Anne-Marie Kool and Marcel Macelar. Regnum Edinburgh Centenary Series. Oxford: Regnum, 2016.
- . "Samen Getuigen Van Jezus Christus Vandaag: Spirituele Verbondenheid En Culturele Verschillen Tussen Centraal Europa En Nederland." In *Nieuwe Moed. Leven Met De Kerk in Oost-Europa*, edited by Piet Vergunst and Jaap Braaksma, 58-87: Artios Reeks, 2016.
- . "Spiritual Transformation: A Reponse." In *The Mission of God. Studies in Orthodox and Evangelical Mission*, edited by Mark Oxbrow and Tim Grass, 193-200. Oxford, UK: Regnum Books International, 2015.
- . "Teaching Mission: How Can We Do This Better Together?" In *Lausanne – Orthodox Initiative Consultation: Theological formation for Mission: .* Selwyn College, University of Cambridge, UK, 2017.
- . "Trends and Challenges in Mission and Missiology in "Post-Communist" Europe." *Mission Studies* 25 (2008): 21-36.
- Kool, Anne-Marie, and Peter Penner. "Theological Education in Eastern and Central Europe. Major Developments and Challenges since 1910." In *The Handbook of Theological Education in World Christianity*, edited by David Esterline Dietrich Werner, Namsoon Kang, Joshva Raja. Oxford: Regnum Books International, 2010.
- Malov, Oleksandr. "Cooperation East-West: Experiences and Lessons Learnt." In *"Ownership of development in Eastern Europe"*. Cluj-Napoca, Romania: Christian Platform for Eastern Europe, 2017.
- Milkov, Kostake. "The Witness of Evangelical Communities in Contested Balkan Identities." *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 35, no. 2 (25 May 2018 2015): Article 2.
- Newbiggin, J. E. Lesslie. "Bringing Our Missionary Methods under the Word of God." *Occasional Bulletin from the Missionary Research Library* XIII, no. 11 (1962): 1-9.
- Pollack, Detlef, Olaf Müller, and Gert Pickel. "Church and Religion in the Enlarged Europe: Analysis of the Social Significance of Religion in East and West." In *The Social Significance of Religion in the Enlarged Europe : Secularization, Individualization, and Pluralization*, edited by Detlef Pollack, Olaf Müller and Gert Pickel, 1-26. Farnham, Surrey, England ; Burlington, VT: Ashgate, 2012.
- Poon, Michael. "Re-Imagining World Christianity: Andrew Walls and His Legacy." *Fulcrum* (2011). Published electronically 4th April 2011. <https://www.fulcrum-anglican.org.uk/articles/re-imagining-world-christianity-andrew-walls-and-his-legacy/>.
- Ross, Kenneth R., Jooseop Keum, Kyriaki Avtzi, and Roderick R. Hewitt. "Ecumenical Missiology Changing Landscapes and New Conceptions of Mission." [In English]. (2017).
- Schoonhoven, E. Jansen. "Tambaram 1938." *International Review of Mission* 267, no. July (1978): 299-315.
- Sheikh, Haroon. "Waarom De Termen Oost En West Iets Zeggen over De Oriëntatie Van Samenlevingen." *Brainwash* (2017). <https://www.brainwash.nl/waarom-de-termen-oost-en-west-iets-zeggen-over-de-orientatie-van-samenlevingen/waarom-de-termen-oost-en-west-iets-zeggen-over-de-orientatie-van-samenlevingen?>

Wan, Enoch Yee-nock, and Michael Pocock. *Missions from the Majority World : Progress, Challenges, and Case Studies*. [in English] Pasadena, CA: William Carey Library, 2009.